

Din Eğitiminin Kültürel Temelleri: 2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bağlamında Bir İnceleme

Cultural Foundations of Religious Education: A Review in the Context of the 2018 Secondary Education Religious Culture and Ethics Course Curriculum

Çetin DOĞRU¹

Geliş Tarihi (Received): 09.03.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 10.05.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2024

Öz: Öğretim programları, bütün eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bir planıdır. Öğretim programlarının planlanma aşamasında Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirtilen genel amaç ve ilkeler dikkate alınmaktadır. Öğretim programları hazırlanırken temel hedefler belirlenmektedir. Bunlar arasında Türk toplumunun millî ve manevî kaynaklarından ortaya çıkararak günümüze ulaşan dini, kültürel değerlerin kazandırılmasına ilişkin hedefler de yer almaktadır. 2018 Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının milli kültür unsurlarıyla uyumluluk durumunun tespitini konu edinen bu araştırma, durum çalışması deseninde desenlenmiş ve yöntem olarak da doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada veri kaynağı olarak ele alınan 2018 Ortaöğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersi öğretim programında din, dil, tarih, dünya görüşü, sanat, gelenek ve görenek gibi milli kültür unsurlarının yer alma durumunun tespiti hedeflenmiştir. Araştırmanın veri kaynağından elde edilen veriler, içerik analizi yaklaşımı ile derinlemesine analiz edilmiş ve böylelikle anlamlı çıkarımlar ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırma sonucunda Ortaöğretim DKAB öğretim programında; din, dil, tarih, dünya görüşü, sanat, gelenek ve görenek gibi milli kültür unsurlarına ilişkin birtakım anlam ve ifadelere yer verildiği, bunlarla ilgili bilgi ve konulara değinildiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Öğretim Programları, DKAB Öğretim Programları, Milli Kültür, Milli Kültür Unsurları.

&

Abstract: Curriculum is a plan of all education and training activities. During the planning phase of the curriculum, the general objectives and principles specified in the Basic Law of National Education are taken into consideration. While preparing curriculum, basic objectives are determined. Among these, there are also targets related to the acquisition of religious and cultural values that emerged from the national and spiritual resources of the Turkish society and have survived to the present day. This research, which is about determining the compatibility of the 2018 Secondary Education DKAB course curriculum with national cultural elements, was designed as a case study and the document review method was used as the method. In this research, it was aimed to determine the inclusion of national cultural elements such as religion, language, history, world view, art, traditions and customs in the 2018 Secondary Education Religious Culture and Ethics course curriculum, which was used as a data source. The data obtained from the data source of the research was analyzed in depth with the content analysis approach, thus aiming to reveal meaningful inferences. As a result of the research, in the Secondary Education DKAB curriculum; It is possible to say that some meanings and expressions related to national cultural elements such as religion, language, history, world view, art, traditions and customs are included, and information and topics related to these are touched upon.

Keywords: Religious Education, Curriculums, DKAB Curriculums, National Culture, National Culture Elements.

Atıf/Cite as: Doğru, Çetin. "Din Eğitiminin Kültürel Temelleri: 2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bağlamında Bir İnceleme". *Dergiabant* 12/1 (Mayıs 2024), 275-299. doi: 10.33931/dergiabant.1450028

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr., Çetin Doğru, Milli Eğitim Bakanlığı, sufi_476@hotmail.com.

1. Giriş

Öğretim programları, bütün eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bir planıdır. Bütün eğitim ve öğretim faaliyetlerinin çerçevesini öğretim programları belirlemektedir. Milli Eğitim Bakanlığı, bütün derslerin öğretim programlarını planlarken Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirtilen ilke ve hedefleri dikkate almaktadır. DKAB öğretim programları dâhil Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirtilen ilke ve hedeflere göre şekillenen bütün öğretim programlarıyla yürütülen tüm eğitim öğretim çalışmaları; okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretim seviyelerinde birbirini tamamlayacak şekilde milli eğitimin genel ve özel amaçlarını gerçekleştirmek üzere kurgulanmıştır. Bu amaçlar arasında milli kültür ile ilgili olanları da yer almaktadır. Milli kültüre vurgu yapan amaçlar arasında; millî ve manevi değerleri benimsemiş, hayat tarzını bu değerlere göre şekillendirmiş, bireysel ve sosyal haklarını bilen, üzerine düşen sosyal sorumlulukları yerine getiren, ülkesinin iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunan bireylerin yetiştirilmesi şeklinde belirtilen hedefler ön plana çıkmaktadır.² Bütün öğretim programlarında Türk eğitim sisteminin temel amaçlarına vurgu yapılarak; geçmişten gelen milli ve manevi değerleri ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri tutum ve davranışları bireylere kazandırma, bireyleri bu noktada en iyi şekilde yetiştirmenin temel perspektif alındığı belirtilmiştir.³ Öte yandan Türk toplumunun sahip olduğu değerlerin bu milletin millî ve manevi kaynaklarından ortaya çıkararak geçmişten bugüne ulaştığı, bu öz mirasın gelecek nesillere de aktarılacağı ifade edilmektedir. Bunun yanında bu kök değerlerin; öğretim programlarının temel perspektifini oluşturan ilkeler toplamı olduğu, Türk eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhunu teşkil eden bu değerlerin bütün öğretim programlarının her alanında yer aldığı vurgulanmıştır.⁴ Ayrıca Ortaöğretim DKAB Öğretim programının yetkinlik çerçevesinde sekiz anahtar yetkinlik belirlenmiştir. Bunlar arasında; anadilde iletişim, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, kültürel farkındalık ve ifade gibi yetkinliklerin milli kültür unsurlarıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür.⁵ Bu çalışmada, 2018 Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının milli kültür unsurlarıyla bir uyumluluk gösterip göstermediği incelenmiştir.

2. Araştırmanın Problemi

Öğretim programları; hedef, içerik, öğrenme ve öğretme süreci, ölçme ve değerlendirme boyutlarıyla bütün eğitim öğretim faaliyetlerinin çerçevesini oluşturmaktadır. Öğretim programlarının yapıları dikkate alındığında bunların bütün boyutlarının birbirleriyle bir uyum içerisinde olduğu görülebilir. Nitekim öğretim programları, bireyin nasıl yetiştirileceği üzerine kurgulanmaktadır. Dolayısıyla bireyin yetiştirilmesine hizmet edecek birtakım hedeflerin belirlenmesi de programların önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Öğretim programlarının diğer boyutlarını teşkil eden içerikler, öğrenme ve öğretme süreci, ölçme ve değerlendirme öğretim programlarının hedef boyutuna göre şekillenmektedir. İdeal bir bireyin yetiştirilmesi üzerine kurgulanan öğretim programlarının bu noktada ortaya koyduğu hedefler arasında genel anlamda kültürü özelde ise milli kültürü bireylere aktarma, kazandırma ile ilgili hedefler de yer almaktadır. Bir topluma özgü bütün bir yaşam biçimini ifade eden ve o toplumun bireylerinin çoğuna göre ortak özellik gösteren kültürün nesilden nesile aktarılışında çeşitli sosyal kurumlar etkilidir. Bunlardan birisi de eğitimidir. Eğitimin işlevleri arasında, bir millete özgü olan milli kültürün sonraki kuşaklara aktarılması da yer almaktadır. Eğitimde kültürün sonraki nesillere aktarılması hedefi, milli bir hedeftir. Eğitimin bu manadaki işlevi de toplumlar tarafından değerli bulunmaktadır. Ulusal hedefler gözetilerek buna göre bireylerin yetiştirilmesini önemseyen bir eğitim sisteminde genel anlamda kültür özelde ise milli kültürün malzeme yapılması, eğitimin sağlam bir yapıya kavuşması ve somut bilgi, malzemeler üretmesi açısından önemlidir. Kısaca ifade etmek gerekirse kültürel alan, genel anlamda eğitim özelde ise din eğitimi için önemli bir temel oluşturmaktadır. Bu çalışmada, din eğitiminin bir alanını oluşturan 2018 ortaöğretim DKAB dersi öğretim programında; programın temel felsefesi ve genel amaçları, vizyonu, programın uygulanması/kitap yazımına ilişkin ilke ve açıklamalar, programda belirtilen sınıf düzeylerine ilişkin ünite, kazanım ve açıklamalar bölümünde milli kültürün

² MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12.Sınıflar)* (Ankara: Devlet Kitapları, 2018), 1-2.

³ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12.Sınıflar)*, 2-3.

⁴ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12.Sınıflar)*, 3.

⁵ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12.Sınıflar)*, 3-4.

kazandırılmasına ilişkin hedeflere yer verilip verilmediği, öğretim programının milli kültür unsurlarıyla bir uyumluluk gösterip göstermediği problemi üzerinde durulmuştur. Öte yandan araştırmada, şu alt problemlere de cevaplar aranmıştır:

- 2018 Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programında milli kültür unsurlarından birisi kabul edilen din unsuru nasıl ele alınmıştır?
- 2018 Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programında kültür olgusu nasıl ele alınmıştır?
- Dinin; sanat, dil, dünya görüşü, tarih, gelenek ve görenek gibi milli kültür unsurlarına olan etkisi nasıl ele alınmıştır?

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, 2018 Ortaöğretim DKAB Dersi öğretim programında din, dil, tarih, dünya görüşü, sanat, gelenek ve görenek gibi milli kültür unsurlarının yer alma durumunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu gibi unsurlar; programın temel felsefesi ve genel amaçları, vizyonu, programın uygulanması/kitap yazımına ilişkin ilke ve açıklamalar, programda belirtilen sınıf düzeylerine ilişkin ünite, kazanım ve açıklamaları bağlamında ele alınmıştır. DKAB dersi öğretim programlarının kültürel temellerine ilişkin araştırmaların azlığı, bu çalışmayı din eğitimi literatürü için önemli kılmaktadır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma; 2018 Ortaöğretim DKAB Dersi öğretim programında yer alan verilerle sınırlı tutulmuştur.

5. Araştırmanın Yöntemi

Yöntem, eğitim araştırmalarında veriyi toplayarak analiz etmek ve bunlara ilişkin yorumlar geliştirmek için kullanılan araç ve tekniklere işaret etmektedir. Yöntemler genelde nitel ve nicel olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁶ Bu araştırma nitel bir araştırma olarak tercih edilmiştir.

5.1. Araştırmanın Modeli/Deseni

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden birisi olan durum çalışması deseninde desenlenmiştir. Araştırmalarda desen, bir araştırmada bir olay, olgu ya da duruma ilişkin bir gerçekliğe ulaşmada işe koşulacak bütün unsurlar arasında mantıklı bir kurgu sağlayarak araştırmanın başından sonuna kadar araştırmanın problemini çözmeye, amacını gerçekleştirmeye götüren bir eylem planı olarak düşünülebilir.⁷ Nitel araştırma desenlerinden birisi olan durum çalışması, bir veya birden çok olay, ortam, sosyal grup ya da sistemlerin belli bir zaman veya alan içerisinde derinlemesine çalışarak bunu tanımlamak, değerlendirmek veya yorumlamak şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ Mesela eğitim sisteminin parçalarını birer durum olarak kabul ederek bunlardan bir ya da birden çoğunu araştırma konusu yaparak derinlemesine çalışılabilir. Bu araştırmada güncel Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programı bir durum olarak ele alınarak belli etken ya da etkenler bağlamında incelenmiştir.

5.2. Araştırmanın Veri Kaynakları

Bu araştırmada elde edilen verilerin kaynağı olarak 2018 yılında yürürlüğe giren ortaöğretim DKAB öğretim programı esas alınmıştır.

⁶ Zeki Arslantürk-E. Hamit Arslantürk, *Uygulamalı Sosyal Araştırma* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010), 60; David Scott-Marlene Morrison, *Eğitim Araştırmalarında Temel Fikirler ve Kavramlar*, çev. Ümit Tathıcan (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016), 352-353.

⁷ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 67-68.

⁸ Şener Büyüköztürk, vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2013), 21.

5.3. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Nitel bir araştırma olarak tasarlanan ve durum çalışması deseninde desenlenen bu çalışmada yöntem olarak nitel araştırmalarda sıkça kullanılan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi yönteminde, araştırılması amaçlanan olay, olgu ya da durumlarla ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin analizi söz konusudur. Bir araştırma için kullanılacak dokümanların seçiminde araştırmanın problemi önemli bir yer tutmaktadır. Mesela eğitim araştırmalarında ders kitapları, öğretim programları, eğitimin temel aktörleriyle ilgili tutulan dosya ve tutanaklar, resmi belgeler, ders ve ünite planları vb. gibi dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir.⁹ Araştırmanın veri kaynağı olarak belirlenen 2018 ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının; temel felsefesi ve genel amaçları, vizyonu, programın uygulanması, kitap yazımına dair uyulması gereken kural ve ilkeler, programda belirtilen sınıf düzeylerine göre ünite, kazanım ve açıklamalar gibi bölümleri incelenerek milli kültür unsurlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen ve araştırmanın problemini çözmeye hizmet edecek verilere ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırma verilerinin analizi için içerik analizi yaklaşımı kullanılmıştır. İçerik analizi yaklaşımı, bir yazılı materyal ya da doküman içerisinde yer alan bir metindeki araştırma probleminin çözümüne hizmet edebilecek sözcüklerin belirlenerek bunların daha küçük içerik kategorileri ya da kodlamalarla özetlenmesini ifade eden sistematik ve yenilenebilir bir teknik olarak tanımlanabilir. Başka ifadeyle içerik analizi, bir metin kümesinde bir amaca dönük kelime ve kavramların varlığını tespit etme, aralarındaki ilişkiyi ortaya koyarak bunları anlama, metnin vermek istediği mesajla ilgili bir çıkarımda bulunma girişimidir.¹⁰ Bu çalışmada da toplam 6 tema belirlenmiş ve temalara ilişkin kodlar da oluşturulmuştur. Araştırma verilerinin analizinde MAXQDA 2024 nitel veri analiz programından yararlanılmıştır.

6. Araştırmanın Teorik ve Kavramsal Çerçevesi

Bu başlık altında kültür, milli kültür, din eğitiminin kültürel temellerine ilişkin teorik bilgilere yer verilmiştir.

6.1. Kültür

Kültür olgusu, düşünce tarihi bakımından en çok tanım yapıldığı bir kavram olmasından dolayı kendisi üzerinde herkesin uzlaşabileceği ortak bir tanımın yapılmasını zorlaştırabilmektedir. Nitekim geçmişten günümüze kadar birçok düşünür ya da sosyal bilimci, kültüre ilişkin farklı yorumlar ve anlamlar geliştirdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla kültürün ne olduğu ile ilgili ortak bir tanıma varılamamıştır. Mesela kültürün ne olduğu ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda kültüre ilişkin ortak bir tanıma ulaşılmasını engelleyen birtakım güçlükler ortaya konulmuştur. Kültürün tarihsel süreçte geçirmiş olduğu evrim ve disiplinlere göre farklılaşan anlamlar kazanması, karşılaşılan bu güçlüklerin temel nedenleri belirlenmiştir. Her ne kadar kültüre ilişkin herkesin üzerinde uzlaşabileceği net bir tanım ortaya konulmamışsa da bu durumun, kültürün ne olduğu ile ilgili bazı genellemelere ulaşılmasını da engellememiştir¹¹ Bizim açımızdan kültür kavramının bugün tam olarak neye gönderme yaptığının anlaşılabilmesi ya da kültürle ilgili bazı genellemelere ulaşılabilmesi adına kavramın tarihsel süreçte nasıl bir evrim geçirdiğine bakmayı gerekli kılmaktadır.¹²

Her toplum, toplumsal anlamda yapısal farklılıklarla ve yaşamsal anlamda farklı sorunlarla karşılaşmıştır. Karşılaşılan sorunların toplumdaki topluma, devirden devire göre değişik özellikler gösterdiği ve bu sorunlar karşısında farklı çözüm yollarının geliştirildiği bilinmektedir. Kendi dönemi içinde her sosyal oluşum ve bu oluşumu meydana getiren insanlar, karşılaştıkları toplumsal sorunlara çözümler getirmek için ne Aristo'yu referans göstermiş ne de Auguste Comte ve Karl Marx gibi sosyal bilimcilere başvurma imkanı bulmuştur. Başka bir ifadeyle 18. yüzyıldan önceki insanların, her ne kadar bilimsel veya sistematik olmasa da toplumsal yapı, örgütlenme ve düzenle ilgili ilkeler ortaya koymak ya

⁹ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2016), 189-190.

¹⁰ Büyüköztürk, vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 240.

¹¹ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür* (İstanbul: Remzi Yayınları, 1979), 95; Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2016), 27.

¹² Denys Cuche, *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, çev. Turgut Arnas (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2013), 14.

da toplumda meydana gelen bunalımlara çözümler geliştirebilmek için sosyal olaylar üzerinde bir düşünme faaliyeti içerisine girdikleri söylenebilir.¹³ Özellikle bu yüzyıldan önce yaşayan filozof ya da düşünürler; insan ve toplumların birbirleriyle benzerlikleri ve farklılıkları, nasıl değiştikleri ya da değişme nedenlerinin ne olduğunu sorgulamıştır. Bu sorulara teolojik, irksal, psikolojik, etnolojik, coğrafi, ekonomik, sosyal, siyasi ve daha birçok ekseninde farklı cevaplar ya da açıklamalar getirmiştir. Ancak bu açıklamalar bütünsellikten uzak, parçalı açıklamalar olması hasebiyle tam bir nedensellik ya da evrensellik özelliği kazanmamıştır. Ancak 19. yüzyılın ortalarında kültür denilen bir kavramla bu sorulara daha kapsayıcı cevaplar verilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu açıdan kültür, özellikle tarih felsefesiyle ortaya çıkıp daha sonra tarih bilimiyle gelişen ve antropolojinin insan-toplum ilişkisini tanımlamada kullandığı bir kavrama dönüşmüştür. 19. yüzyılın ortalarında kültüre ilişkin yapılan tanımlamalar, daha çok toplumların veya onu oluşturan insanların birbirleriyle benzer/farklı durumlarının ya da toplumdaki değişimlerin açıklanması etrafında şekillenmiştir.¹⁴ Ancak Şunu ifade etmek gerekir ki, kültürün temel bir olgu kabul edilerek buna göre insan-toplum ile ilgili sorulara daha kapsayıcı cevaplar verilmeye çalışılmasının, kavramın çağrıştırdığı anlam ya da anlamların herkesin zihninde ortak bir şeyi karşıladığı ya da herkes tarafından aynı anlamın anlaşıldığı manasına yorulmaması gerekir. Kavramın zihinlerde karşılık bulan anlamsal farklılıkları ve kullanımlarındaki farklılaşmalar, insan denen varlığın içinde yaşadığı toplum, toplumsal değişim ya da ideal toplumla ilgili oluşturmuş olduğu inanç ve değerlerle alakalıdır.¹⁵

Tarihselci bilim anlayışında filizlenen ve günümüze kültür kavramı olarak evirilen tin/geist kavramı, kültür kavramının tarihsel süreç içerisindeki anlamsal değişim ve dönüşümünde ön plana çıkan önemli kavramlardan birisidir. Bu kavram, Alman düşünce geleneğinde kurgusal tarih ve kültür anlayışında kaynağını bulmuş ve olgucu veya başka bir ifadeyle pozitivist anlayışın da hep kuşkuyla karşıladığı bir kavram olmuştur.¹⁶ Söz konusu kavramın farklılaşan ve evirilen anlamlarının anlaşılması isteniyorsa sosyal tarihin birbirini izleyen dönemlerinde bu kavrama nasıl anlamlar yüklendiğinin iyi kavranması gerekir. Öncelikle köken olarak tin kavramının, kullanıldığı ilk anlam itibariyle bugünkü nesnelleştirilme veya toplumsallaştırılma anlamında kullanılmadığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla ilk anlamıyla aşkın ve metafiziksel bir anlama gönderme yapmaktadır. Hegel’de ifade olunan “mutlak tinsel gerçeklik” ifadesinin aslında tam da bu manada karşılığını bulmaktadır. Kısaca kavram, ilk anlamıyla akıl ve kültürden bambaşka bir mana ifade etmekteydi. Kültür/tin, sonradan modern yeni yorumlarla birlikte - özellikle aydınlanma çağıyla birlikte- sosyolojik bir perspektiften bilinçsizlik ve akıl-ötesi, metafiziksel ve aşkınlık anlamlarından uzaklaştırılmış ve akıl ve bilince yakınlaştırılmıştır.¹⁷ Kültür/tin kavramlarının akıl ve bilinç temalarında tanımlanmasında özellikle Troeltsch, Rothacker, Ma Weber, K. Mannheim, Cassirer gibi antropolog, sosyolog ve düşünürlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Mesela Rothacker, kültürü; bir toplumun tarihsel süreçte oluşturduğu, geliştirdiği “yaşam stili” olarak tanımlamıştır. Cassirer ise, bunu toplumsallaşmayla birlikte varlık bulan ve sürekliliği olan toplumsallaşmanın olduğu her zaman diliminde az ya da çok sürekli değişebilen “işaret ve simgeler topluluğu”na göre şekillenebilen yapay bir dünya olarak tanımlamıştır.¹⁸

Kültür kavramı, köken olarak “cultura” sözcüğünden gelmekte ve Latince karşılığı “colere”dir. Colere; ekmek, işlemek, sürmek, biçmek, yetiştirmek, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek gibi çok zengin bir anlam yüküne sahiptir. Bu fiilden türeyen “cultura” ise, Türkçedeki «ekin» karşılığında tarımsal faaliyetleri nitelendirmek için kullanılmıştır. Romalılar, doğal yoldan ortaya çıkıp yetişen, büyüyen bitkilerle insan emeğiyle büyütülüp yetiştirilen bitkileri ayırmak için insan uğraşısı neticesinde yetişen bitkileri adlandırmada “cultura” sözcüğünü tercih etmiştir. Tarımsal faaliyetlerin

¹³ Doğan Ergun, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı* (Ankara: Gerçek Yayınları, 1973), 7-8.

¹⁴ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 5.

¹⁵ Anthony Giddens, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, çev. Günseli Altaylar (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 33.

¹⁶ Giddens, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, 48.

¹⁷ Mannheim, *Kültür Sosyolojisi*, 80-85.

¹⁸ Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi* (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2008), 48.

insan emeğine dayalı olmasından dolayı tarım için de “agricultura” terimi kullanılmıştır. Nitekim “Culture” sözcüğü, XVI. Yüzyılın ortalarına kadar Fransızcada ekili biçili yer ve bir toprağın ekilmesi, işlenmesi ve biçilmesi anlamında kullanılmıştır. Sonrasında kavram, XVI. Yüzyılın ortasına doğru anlamsal bir değişime uğrayarak zihin yetisinin işlenmesi ve geliştirilmesi anlamında mecaz bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Ancak kavramın XVII. yüzyılın sonuna kadar zihin yetisinin işlenmesi ve geliştirilmesi anlamıyla kullanışı akademik çevrelerce pek rağbet görülmemiştir. XVIII. Yüzyıldan itibaren kavramın mecazi anlamda kullanımı daha çok rağbet görülmüştür. “Culture” sözcüğünü, insan zekâsı ya da zihninin oluşması, gelişmesi ve yüceltilmesi anlamında ilk kez kullanan ise Voltaire olmuştur.¹⁹ Zihin ve zekânın formasyonu ve geliştirilmesi anlamıyla kullanılmaya başlanan kültür, zamanla insanın yetiştirilmesi ve terbiye edilmesi anlamlarında kullanımları yaygınlık kazanmıştır. Kültür olgusunu, insanın eğitilmesi anlamında ilk defa kullanan Romalı iki filozof olan Marcus Tullius Cicero ve Horatius’tur. Mesela Cicero, bu anlamda “cultura animi” terimini kullanmıştır. Cicero’ya göre, insan başta doğal ve nefesine düşkün bir varlıktır. Asıl mesele böyle bir varlığın işlenmesi, yetiştirilmesi, terbiye edilmesi gerektiğidir. Kavramın, 18. yüzyılda başta zihin ve zekânın formasyonu ve geliştirilmesi sonrasında insanın yetiştirilmesi veya eğitilmesi şeklinde tekil manada kullanımları devam etmiş hatta bu tekil anlamlar rağbet görülmeye başlanmıştır.²⁰ Bu dönemde kültür sözcüğüne yüklenen anlamlara bakılınca genelde eğitim, zihin, gelişme, akıl, yetiştirme, evrim gibi temaların çok kullanıldığı göze çarpmaktadır. 18. yüzyıl kültüre ilişkin yapılan tanımlarda bu gibi temaların ön plana çıkması ya da rağbet edilmesinin bir sebebi var mıydı? Şeklinde bir soruya şöyle cevap verilebilir: O dönemde İngiltere’de ortaya çıkan ve sonrasında diğer ülkeleri de etkileyen Aydınlanma hareketinin temalarına bakıldığında yukarıdaki kültürle ilgili işlenen temalarla bir benzerlik olduğu görülmektedir. Yani dönemin Aydınlanma ideolojisinde bu temalar rağbet görülmekteydi. Bu dönemdeki filozof ve düşünürlerin düşünce merkezlerinde bu temalar çok işlenmiş ve dolayısıyla kültürün tanımlanmasında söz konusu temaların izleri görülebilmektedir. Kısacası kültür olgusu Aydınlanma hareketinin merkezinde yerini aldığı ve bu ideolojinin temalarıyla yüklendiğini söylemek mümkündür.²¹

Johann Gottfried Herder (1784-1791) kültür kavramını bilinçli bir şekilde tek bir toplum için kullanılan tekil anlamından kurtararak «kültürler» şeklinde bir kullanımla çoğulluk anlamını kastedecek şekilde genişletmiştir. Sonradan kavram, antropolojinin de gelişmesine paralel olarak anlamsal açıdan geniş ve çoğulcu bir yapı kazanmıştır. Böylece kavram, antropoloji ve sosyolojideki kullanımlarıyla bir topluluğun ya da toplumun bütün bir yaşam biçimini ifade bir anlama dönüşmüştür.²² Bu yeni anlamıyla kültür, artık bir insan topluluğunun ya da daha geniş anlamıyla bir toplumun düşüncesini, sanatını, felsefi anlayışını, bilimsel ve teknik anlamda tüm üretim ve varlıklarını temsil eden, anlamlandıran bir içerikle yüklenmiştir.²³

XIX. Yüzyılda insan ve toplum üzerine düşünme faaliyetlerinde pozitif bir yaklaşımın benimsenmesi, sosyoloji ve etnoloji biliminin de ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Etnoloji’nin ortaya çıkışıyla birlikte kültür, etnolojinin de önemli problemlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle tanımlanmasındaki güçlükler, belirsizlikler, kavramın tekil mi, çoğul mu, evrensellikten yana mı kullanmak gerektiğine ilişkin değişik düşünce grupları arasında tam bir uzlaşma sağlanamamıştır.²⁴ Her ne kadar kültürle ilgili düşünce tarihinde tanımlanması en zor kavramlardan biri olarak ortaya çıkıp bunun üzerine farklı yorum ve anlamlar geliştirilmişse de geliştirilen bu farklı anlam ve yorumlar, kültürün ne olduğuna ilişkin bazı genellemelere ulaşmasını kolaylaştırdığını söylemek mümkündür.²⁵

Kültürü ilk defa bilimsel perspektifte tanımlamaya çalışan düşünür, E.B. Taylor’dur. Taylor’un kültüre dair yaptığı tanım, kültür olgusuyla ilgilenen birçok düşünürde de ilham kaynağı olmuştur. Taylor kültürü; bir toplumun bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve görenek gibi maddi ve manevi

¹⁹ Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, 153; Cuhe, *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, 15-16.

²⁰ Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, 153-154.

²¹ Cuhe, *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, 17.

²² Raymond Williams, *Kültür*, çev. Suavi Aydın (Ankara: İmge Yayınları, 1993), 8-10.

²³ Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, 154.

²⁴ Cuhe, *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, 24-25.

²⁵ Turhan, *Kültür Değişimleri*, 27.

değerlerini, o toplumdaki bireylerin ayrıca kazanmış olduğu diğer yetenek ve alışkanlıklarını ihtiva eden karmaşık bir bütün şeklinde tanımlamaktadır.²⁶ Böylece Taylor, kültürün hem toplumla ilgili boyutunu hem de bireye bakan yönünü ön plana çıkarmıştır. Bir topluma ve bireylerine özgü bütün değerler kültürü meydana getirmektedir. Kültürü meydana getiren insandır. Yani kültürün merkezinde insan vardır. Kültür, insanın doğa dünyasında meydana getirdiği, tasarladığı yapay bir dünyadır. İnsan, doğal düzeni manipüle ederek kültür âlemini genişletmektedir. Doğal düzeni manipüle eden ve böylece kültür âlemini genişleten insan, bu süreçte kendi türü üzerinde de bir etkinlik alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde kültür, insanın insan üzerinde yürüttüğü bir faaliyet olarak da düşünülebilir. Yani insani faaliyetin olduğu her yerde kültürün izine rastlamak mümkündür. Başka bir ifadeyle insanın meydana getirdiği ve bizzat kendisini de içinde var ettiği, geliştirdiği şey olarak düşünülen kültür, insanın doğa dünyasını insanlaştırma, kendine bir dünya var etme çabasıdır.²⁷ Kültürü insanlar tarafından meydana getirilen kurallar bütünü olarak tanımlayan Güvenç, kültürün temel özellikleri ve ilkeleri hakkında şunları söylemektedir: Kültür, içgüdüsel veya doğuştan gelen bir şey değildir. O tamamıyla insanlar tarafından var edilen ve insani bir faaliyet olan eğitimle öğrenilen bir şeydir. Bu açıdan kültür, öğrenmenin kural ve ilkelerine uygun olmak zorundadır. Öte yandan kültür hem geçmişe hem de geleceğe dönük tarafı vardır. Bu bakımdan kültür, süreklilik gösteren bir özelliğe sahiptir. Kültürün bu süreklilik özelliğini devam ettirmesi, kültürel faaliyetlerin bireyin hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarına cevap vermesi ve sorunlarına bir çözüm yolu sunmasına bağlıdır.²⁸

Kültürün farklı çeşitleri olmakla birlikte kültürden bahsedildiğinde akla gelen ilk gelen kültür çeşitlerinden birisi ve araştırma konumuz açısından da önemli olan milli kültürdür. Milli kültür, bir milletin öz yaşam biçimini ifade eden, o millete özgü olan kültüre denilmektedir. Bir milleti oluşturan bütün fertlerin bütünleşmesinde duygu, düşünce ve eylemler bakımından ortak noktalar meydana getiren milli kültür, bir milletin uluslaşmasında adeta bir çimento görevi görmektedir.²⁹ Milli kültür, bir milletin din, dil, ahlak, gelenek ve görenek, tarih, sanat, dünya görüşü gibi başka bir millettten taklit yoluyla dahi alnamayan, o millete has olan, onun özünü oluşturan sosyal, kültürel yaşayışları ifade etmektedir.³⁰ Milli kültürle ilgili maddi ve manevi, somut ya da somut olmayan şekilde sınıflandırmalar yapılabilmektedir. İnsanın tarihsel süreç içerisinde biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama noktasında ortaya koyduğu, şekillendirdiği maddi ya da somut değerler, daha çok maddi ya da somut kültürle ilgilidir. Mesela İnsanın doğaya hükmetme noktasında buna karşı verdiği mücadele sonucunda ortaya koymuş olduğu yapılar, teknolojik unsurlar gibi maddi faktörler daha çok maddi kültürle ilgilidir. Esasen maddi kültür, uluslararası bir özellik göstermektedir. Yani bir toplum ya da millete has olmayıp genelde insanlığın ortak bir çabası, bilgi ve tecrübesinden doğarak Uluslararası olma hüviyeti kazanmaktadır.³¹ Ancak maddi ya da somut olmayan diğer bir adıyla manevi kültür, Bir toplumun bilgi, düşünce, tutum, inançları ile gelenek ve görenek, örf ve adetlerini temsil eden manevi unsurlarla ilgilidir. Bir toplumun öz yaşam biçimini ifade etmesi, o topluma özgü olması açısından uluslararası olmaktan ziyade bir ulusa özgü bir özellik sergilemektedir. Bir topluma ait olan manevi kültürel unsurlar, o toplumu diğer toplumlardan farklı ve özgün kılmaktadır.³² Bir topluma özgü bütün bir yaşam biçimi olarak anlaşılan ve toplumu meydana getiren bireylerin çoğuna göre ortak özellik gösteren, milli kültürün nesilden nesile aktarılışında birtakım sosyal, kültürel kurumlar etkilidir. Bunlar arasında; din, eğitim ön plana çıkan önemli sosyal, kültürel kurumlardır.

²⁶ Edward Burnett Taylor, *Primitive Culture* (London: 1871), 1.

²⁷ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 161-162; Nermi Uygur, *Kültür Kuramı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 18; Devlet Planlama Teşkilatı, *Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Milli Kültür 1984-1920* (Ankara: DPT, 1984), 8.

²⁸ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 103-107.

²⁹ Köksal Alver, Necmettin Doğan, *Kültür Sosyolojisi* (Ankara: Hece Yayınları, 2006), 71.

³⁰ Ziya Gökalp, *Kültür ve Medeniyet*, haz. Eyüp Tosun (Konya: Gençlik Yayınları, 2018), 42-49.

³¹ Coşkun Can Aktan, "Bir Sosyal Sabite Sermaye Olarak Kültür", *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi* 6/20 (2007), 9.

³² Semiha Doğu, *Sosyoloji 2* (Ankara: MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019), 15.

6.2. Din Eğitiminin Kültürel Temelleri

Yetişkinlerin yetişmekte olan bireyleri toplumsal hayata hazırlama süreci olarak tanımlanan eğitim, hayat boyu sürmekte ve öğrenmeyi de içine almaktadır. Sosyal, kültürel değeri açısından kültür aktarma süreci olarak da anlaşılabilen eğitim, bireyin yeteneklerini en üst düzeye çıkarmakla kalmaz aynı zamanda yeni yetişen nesillere toplumun kültürel ve manevi değerlerini öğreten bir faaliyet olarak da anlaşılabilir. Bu öğretme ya da öğrenme faaliyeti, okul, aile ya da çevre gibi sosyal, kültürel ortamlarda gerçekleşebilmektedir.³³ Ancak okulun temsil ettiği ve öğrenme, öğretme faaliyetinin düzenli ve sistemli bir şekilde gerçekleştiği en önemli kurum eğitim kurumları olan okuldur. Bütün eğitim sistemlerinin hedeflerinde yetişmekte olan kuşaklara kültürel mirasın aktarılması hedefinin de daima ön planda tutulduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, eğitimin daha çok sosyal işlevi ile ilgilidir. Toplumlar kendi bireylerini şekillendirmek ya da sosyalleştirmek adına gerek doğal gerekse planlanmış sosyal ortamlar oluşturarak bu gibi ortamlarda çeşitli eğitim faaliyetleriyle sahip oldukları değer ve normlarını kendi bireyelerine aktarmaktadır.³⁴

Eğitime dair yapılan bazı tanımlarda kültürleme kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu kavramı 1948 yılında ilk defa kullanan düşünür, M. J. Herskovits'tur. Literatürde *enculturation* olarak adlandırılan bu kavram, en genel anlamıyla toplumsal boyutlu eğitim olarak anlaşılmaktadır. Bireyin, içinde çıktığı, doğup büyüdüğü toplumun kültürünü yani bütün bir yaşam biçimi öğrenmesi, o toplumun düşünce eylem ve duygularını içtenlikle benimsemesi, kendi yaşantısı haline getirilmesi sürecidir. Bir toplumun kendi bireylerinde görmek istediği ve beklediği insan olma sürecidir. Kültürlemeyi toplumsallaştırma ya da sosyalleştirmekle aynı anlamda kullanan yaklaşımların olduğu bilinmektedir. Ancak kültürleme, toplumsallaştırma kavramından daha kapsamlı bir anlam yüküne sahip olduğu söylenebilir. Toplumsallaştırma ya da toplumsallaştırma, daha çok topluma uyum sağlama süreci anlamında kullanılırken kültürleme, bu iki kavramın da anlamını kendi bünyesine dahil ederek bireyin bilinçli ve bilinç dışı bütün öğrenmelerini kapsayacak şekilde geniş bir anlam yelpazesine kavuşmuştur. Kültürlemenin istendik, bilinçli ve amaçlı öğrenme boyutuna da formal denilmiştir.³⁵

Eğitim ve kültürün merkezinde insan vardır. İnsani yetenek ya da potansiyellerin geliştirilmesi ya da kazandırılması kültürün bir alt ögesi olan eğitimle gerçekleştirilmiştir. Hilmi Ziya Ülken, tarih olgusunu tanımlarken bireye kültürün kazandırılması ya da bireyin eğitilmesi süreci olarak tanımlamaktadır. Ülken, hayvanlardaki yetilerin tabiat yoluyla kazandırıldığı ancak insandaki yetilerin eğitim ve kültür yoluyla geliştirildiği ya da kazandırıldığını ifade etmiştir. Ülken'e göre, insanı diğer canlılardan ayıran ve ona doğuştan itibaren hayatı boyunca içinden çıktığı toplumun kültürünü kazandırma imkânı veren eğitimidir. Ülken, eğitim süreci boyunca bireyin kültürü kazanma sürecindeki çıraklık şekilleri için de, bir adetler sistemi halinde yaptırıcı sınırlar içinde meydana gelen ve bilinçli ya da dış bilinçli bir şartlandırma süreci olarak tarif ettiği "kültürleşme" kavramını kullanmaktadır.³⁶

Kültür, bir topluluğun tarihsel gelişimini sağlama hususunda sahip olduğu bir bilinçtir. Dolayısıyla bu topluluk, varlığını devam ettirme ve gelişme azmini bu şuur veya bilince borçludur.³⁷ Buna göre bir toplum, varlığını devam ettirme adına sonraki kuşaklarına tarihsel hafızasını aktarma hususunda bir vasıtaya ihtiyaç duyacağı aşikârdır. Geçmişten günümüze kadar bütün toplumlarda önemli görülen bu değer ya da vasıta eğitimidir. Genç nesiller, toplumun ideallerine, görüş ve düşüncelerine, kültürel değerlerine bu vasıta ile alıştırmakta ve şekillendirilmektedir. Böylece kültür, eğitimle kesintisiz olarak nesilden nesle aktarılmaktadır. Zira kültüre ilişkin yapılan bir tanımda kültür için "şuurun akışını sağlayan daimi bir cereyan" ifadesi kullanılmıştır.³⁸ Nitekim genç nesillerde bu şuur akışının sürekliliğini sağlamak eğitimin önemli görevleri arasında yer aldığı söylemek mümkündür.

³³ İsmail Doğan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2012), 189.

³⁴ Hakkı Kızılloluk, *Eğitimin Toplumsal Temelleri* (Ankara: Anı Yayınları, 2013), 53.

³⁵ George F. Kneller, "Kültür Kişilik ve Eğitim", çev. Mahmut Tezcan, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 10/1 (1977), 257; Sanem Bengü Uygunkan, "Kültürleme Kavramı ve Televizyon", *Kurgu Dergisi* 21 (2005), 207.

³⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi* (Ankara: Doğubatu Yayınları, 2013), 161-165.

³⁷ DPT, *Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Milli Kültür*, 8-9.

³⁸ Turhan, *Kültür Değişmeleri*, 33.

Bir toplumdaki bireylerin sosyal bir kişilik geliştirmeleri ve bağlı buldukları toplum ya da topluluğun esaslı bir üyesi olmaları, o toplum ya da topluluğun ortak sosyal, kültürel değerlerini kazanmalarına bağlıdır. Öğrenme yoluyla gerçekleşen bu kültür kazanımı sayesinde birey, kültürü taşıyan bir konum kazanmakta aynı zamanda kazandığı bu kültürün de taşıyıcılığını yapmaktadır. Böylece toplumsal süreklilik daima devam edebilmektedir. Kısacası öğrenme ve öğretme yoluyla gerçekleşen eğitim, toplumsal sürekliliğin sağlanması işlevini üstlenerek bireyin sosyal bir kişilik kazanması amacını da göz ardı etmemektedir.³⁹

Kültür, öğrenilebilen bilgi, davranış ve alışkanlıklardan ibarettir. Hilmi Ziya Ülken, genel anlamda eğitimi özelde ise okulu, kültürün esaslı rükünlerinden görmektedir. Dolayısıyla kültür, eğitimin kural, yasa ve ilkelerine uygun olmak durumundadır.⁴⁰ Kısacası eğitim ve kültür, birbirlerini besleyen iki olgudur. Tabii burada eğitimin temel işlevi ya da hedefi sadece kültürü aktarmak değildir. Eğitimde kültürün sonraki nesillere aktarılması hedefi, ulusal bir hedefdir. Eğitimin bu manadaki işlevi de toplumlar tarafından değerli ve önemli görülmektedir. Ancak eğitimin evrensel değerleri kazandırma hedefleri, ulusal hedefleri kazandırmak kadar önemlidir. Başka bir ifadeyle eğitim, ulusal kültürü kazandırmak, toplumu korumak ve sürekliliğini sürdürmek kadar bireylerin evrensel kültüre katılımlarını ve bu kültürün değerlerini kazanmalarını önemli görmektedir. Nitekim bu hedefler, kültür olgusunun da özünde yer almaktadır. Bu açıdan eğitim ile kültür arasında kaçınılmaz bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Eğitim, göz ardı edilirse kültürün kuşaklar arasında düzenli ve denetimli dolaşımında sorunlar yaşanabileceği gibi kültürü malzeme yapmayan eğitimin de somut bilgi ve malzemeler üretmesi ya da sağlam bir yapı oluşturması mümkün görünmemektedir.⁴¹

Eğitim, kültüre ilişkin unsurları kendisine konu etmektedir. Bu unsurlardan birisi de dindir. Dinin eğitime müsait hale getirilerek öğretilmesi meselesi daha çok din eğitimiyle gerçekleşebilmektedir. Din Eğitimi ve kültür ilişkisinin anlaşılması noktasında din ve kültürün birbiriyle olan ilişkisinin ele alınıp irdelenmesi önem arz etmektedir. Ancak din ve kültür birbirleriyle olan ilişkisini ortaya koymak, derin felsefi ve teolojik temelli araştırmalar yapılmasını gerektirmektedir. Tek bir dini merkez alarak bunun üzerinden kültürle olan ilişkiyi irdelenmek, bununla ilgili genellemelere ulaşmak doğru görünmeyebilir. Nitekim bütün dinlerin özel durumları göz önüne alınarak din-kültür ilişkisinin bağımsız bir şekilde ele alınıp çözümlenmesi gerekir. Neticede her toplumun kültürü, inandığı dine göre biçimlenmekte ve anlaşılmaktadır.⁴²

Din ve kültür ilişkisini irdeleyen çalışmalar dikkate alındığında; din ya da kültürü birer başlangıç noktası yaparak birinin ötekenden doğduğu, bunların birbirinden farklı şeyler olduğu ancak birbirinden etkilendikleri, birbirlerini bütünleyen sistemler olduğu ya da birbirinin aynısı olduğu şeklinde düşünce yönelimlerinin olduğu görülebilmektedir.⁴³ Mesela T.S Eliot, din ve kültürün aynı şeyler olmadığı ancak birbirlerinden de tamamen farklı olmadığını ifade etmiştir. Eliot'a göre din ve kültür, birbirlerini karşılıklı olarak bütünleyen sistemlerdir.⁴⁴ Bunun gibi daha birçok felsefeci ve düşünür, din ya da bir inanca dayalı ahlakın toplum yaşam biçimleri üzerindeki biçimlendirici, dönüştürücü rolünü inkâr edememiştir. Bu açıdan kültür belli düzeylerde dini etkilerken dinin ilke ve kurallarıyla da biçimlenip zenginleşebilmektedir. Dinin yaptığı şey kültürel formları tahrip etmekten ziyade bunları kendi prensiplerine uyacak şekilde bir değişim ve dönüşüme koymaktadır.⁴⁵

³⁹ Emre Kongar, *Kültür Üzerine* (İstanbul: Remzi Yayınları, 2017), 72.

⁴⁰ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 101-104; Ülken, *Eğitim Felsefesi*, s. 175.

⁴¹ İsmail Doğan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 393; Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2017), 219.

⁴² Recep Kılıç, *Din ve Kültür İlişkisi Üzerine* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2015), 44.

⁴³ Yümnü Sezen, *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 59-60.

⁴⁴ T.S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev. Sevim Kantarcıoğlu (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 22-26.

⁴⁵ Kılıç, *Din ve Kültür İlişkisi Üzerine*, 14-15; Mustafa Korlaelçi, "Din Kültür İlişkisi", *Felsefe Dünyası* 8 (1993), 46.

Din, varoluşsal problemlere bir çözüm getirmesinin yanında sosyal hayatın problemleriyle başa çıkma hususunda çeşitli kural ve ilkeler de ortaya koymuştur. Bu açıdan din, kültürün sosyal realitedeki değeri de göz önüne alınacak olursa kültür ya da kültürlerin oluşumunda şekillendirici bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür.⁴⁶ Eğitimde kültürün dinle şekillenen boyutunun aktarılması bu yönüyle önemlidir. Bunu da din eğitimi gerçekleştirir. Kültür, din eğitiminin temellerinden birisini oluşturmaktadır. Bir toplumun kültürünü şekillendirmede büyük bir rol oynayan din gibi önemli bir kültürel unsurun göz ardı edilerek bir kültürü ya da toplumu anlamak mümkün görünmemektedir. Bu açıdan eğitimin, dini yok sayarak kültürel değerleri bireye aktarması düşünülemez. Aksi halde kültürel değerlerin nesiller tarafından anlaşılması zorlaşabilir ya da kültürü anlama noktasında belirsizlik ya da eksiklikler meydana gelebilir. Bu durum ise kültürel yabancılaşmayı meydana getirebilir. Mesela İslam dini, Türklerin; mimarisini, edebiyatını, güzel sanatlarını, örf, adet ve geleneklerini, bilim ve felsefe anlayışını, tarihini, dünya görüşünü kısacası yaşamının her alanını derinden etkilemiştir. Dolayısıyla bu toplum içinde üzerinde dünyaya gözlerini açan bir bireye bu mirasın din olgusu yok sayılarak anlatılması veya kazandırılması mümkün görünmemektedir.⁴⁷ Bu noktada eğitim; kültürü etkileyen, biçimlendiren aynı zamanda kültürden de etkilenen bir unsur olarak kabul ettiği dini öğretmek mecburiyetindedir. Kültürü biçimlendiren aynı zamanda da kültürden etkilenen dinin hem bireye hem de topluma bakan yönlerinin eğitimin amaçlarına uygun olarak eğitime müsait hale getirilmesi meselesi din eğitimiyle çözüme kavuşabilmektedir. Tabi genel eğitim içinde din eğitime olan ihtiyacın tespiti, sosyal sorunlara çözümler sunup sunmadığı, genel eğitime bir katkı sağlayıp sağlamadığının belirlenmesi gerekir. Bunun için de din eğitimi faaliyetlerinin bilimsel bir temele oturtulması ve buna göre gerçekleştirilmesi, din eğitimi ile ilgili bir teorinin geliştirilmesi, bilimsel konumunun belirlenmesi ve kültürel temellendirme başta olmak üzere çok yönlü ve bütüncül yaklaşımla sağlam temellendirilmelerinin yapılması gerektiğini belirtmek gerekir.⁴⁸ Buna göre bu çalışma, din eğitiminin kültürel temellerini irdelemeye dönük bir hedef üzerine yapılandırılmıştır. Bu amaçtan yola çıkarak örgün din eğitimi ve öğretiminin bir boyutunu oluşturan 2018 Ortaöğretim Din Kültür ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı araştırmanın veri kaynağı olarak belirlenmiş ve bu programda kültürel unsurlara yer verilip verilmediği, bunun kültürel unsurlarla bir uyumluluk gösterip göstermediğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

7. 2018 Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında Milli Kültür Unsurları

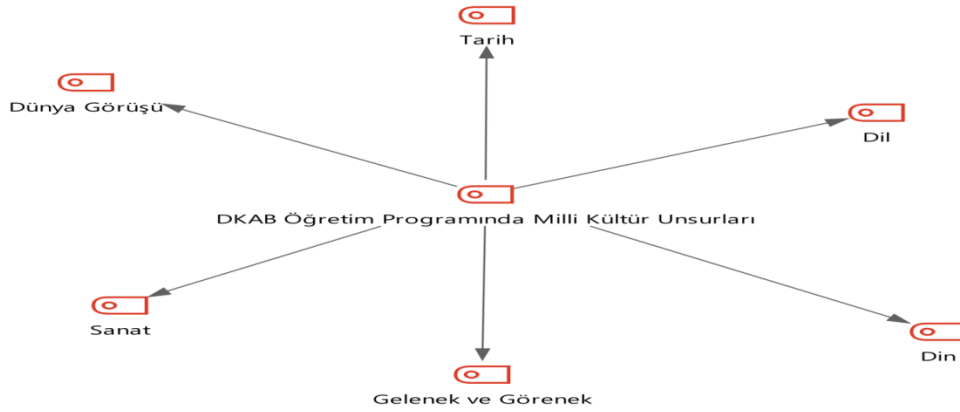
Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre şekillenen Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programına bakıldığında; tarih, dünya görüşü, dil, din, sanat, gelenek ve görenek gibi Türk toplumuna ait bazı milli kültürel unsurlara rastlamak mümkündür. 2018 Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının içeriğinden elde edilen nitel veriler, araştırmanın problemini çözmeye ve amacını gerçekleştirmeye dönük analiz edilerek; "Din", "Dil", "Gelenek ve Görenek", "Tarih", "Sanat", "Dünya Görüşü" olmak üzere toplamda 6 tema belirlenmiştir. Araştırmada belirlenen her bir milli kültür unsuru birer tema olarak seçilmiştir. 2018 Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının milli kültür unsurlarıyla uyumluluk durumuna ilişkin belirlenen her tema için de kodlar belirlenmiştir.

⁴⁶ Hasan Tanrıverdi, "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/3 (2018), 595.

⁴⁷ Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 333-335; Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Yayınları, 2015), 98; Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 45-46.

⁴⁸ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 310; Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 92-94; Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, 38-40.

Şekil 1: Milli Kültür Unsurlarına İlişkin Örüntü

7.1. Kültüre Etki Eden Bir Unsur Olarak Din

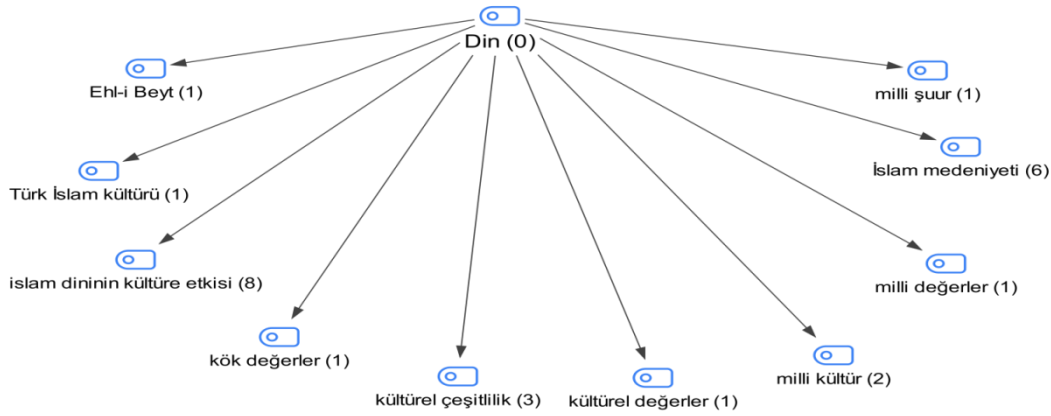
Milli kültür unsurları içerisinde din unsuru; bir milletin sanatını, gelenek göreneklerini, dünya görüşünü, dilini, tarihini etkileme, şekillendirme açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bir toplumun ya da kültürün anlaşılabilmesi, o toplum ya da kültürün üzerinde izler bırakan dini inancın anlaşılmasını gerektirir. Din, sadece varoluşsal problemlere bir çözüm getirmez. O aynı zamanda sosyal realiteye yansıyan bir takım ilke ve kurallar da ortaya koyarak içinden çıktığı toplumu ya da kültürü kendi ilke ve kuralları doğrultusunda düzenlemekte, şekillendirmektedir. Öte yandan din, içinde doğduğu toplumun kültürünün temel kodlarına göre şekillenerek din-kültür sentezli bir yaşam ve uygulama anlayışı ortaya çıkmaktadır.⁴⁹ Genellikle bir din, içinden çıktığı kültür ya da medeniyete ait bir parça ya da bunların temelini oluşturan bir öz ve yapıtaş olarak anlaşılabilir. Nitekim buna ilişkin Henri Bergson; tarihte toplumların herhangi bir ilme, felsefeye ya da sanata sahip olmayabildikleri ancak hiçbir toplumun dinsiz olamadığı ya da olamayacağını ifade ederek⁵⁰ dinin bir toplum için vazgeçilmez bir olgu olduğu gerçeğini vurgulamıştır. Mesela Türk toplumunu örnek vermek gerekirse; Türklerin İslamiyet'e girmesiyle birlikte İslam dini, bu toplumun mimarisini, edebiyatını, sanatını, hukukunu, örf, adet ve geleneklerini kısacası Türklerin yaşamının her alanını derinden etkilemiştir. 2018 Ortaöğretim DKAB öğretim programının; hedef, ünite, kazanım ve açıklamalarına bakıldığında milli kültüre ilişkin bir takım anlam ve ifadeler yer verildiği görülmektedir.

Bu araştırmada programın milli kültür unsurlarıyla uyumluluk durumuna ilişkin belirlenen "Din" teması altında; Ehl-i Beyt, Türk-İslam kültürü, İslam dininin kültüre etkisi, kök değerler, kültürel çeşitlilik, kültürel değerler, milli kültür, milli değerler, İslam medeniyeti, milli şuur olmak üzere toplamda 10 kod oluşturulmuş olup tema ve kodların birbirleriyle olan ilişkileri aşağıda şekil 2'de sunulmuştur.

⁴⁹ Tanrıverdi, "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", 595.

⁵⁰ Suat Cebeci, "Milli Kimlik Bağlamında Din - Kültür İlişkisi", *Akademik İncelemeler* 3/2 (2008), 8.

Şekil 2: Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında Milli Kültür Unsurlarından Birisi Olan Din Unsurunun Yer Alma Durumuna İlişkin Örüntü

Ortaöğretim DKAB dersi öğretim Programında genel olarak kültürün öğretilmesine ilişkin bir hedefin gözetilmediği, daha çok kültürün birer unsuru kabul edilen dinle ilgili genel bir kültür kazandırma, birtakım dini uygulamaların zamanla toplumun kültüründen etkilenerek kültürel bir hüviyet kazanmaları, dinin etkisiyle şekillenen kültürel unsurlar üzerinde durulduğunu söylemek mümkündür. Programda kültür ifadesi birçok yerde tekrarlanmakta ancak kültürün ne olduğu ile ilgili derinlemesine bir tanımının yapılmadığı görülmektedir. Programda din unsuru başlangıç noktası kabul edilmiş ve kültürle ilgili bütün unsurlar dinin etkisine göre ele alınmıştır. Ortaöğretim DKAB öğretim programına bakıldığında din unsuru betimleyici bir yaklaşımla ele alınmış ve bireylere genel anlamda din özelde ise İslam hakkında bir bilgilendirmenin gerçekleştiği görülmektedir. Öte yandan DKAB öğretim programında din unsurunun Türk toplumunun sanatını, gelenek göreneklerini, dünya görüşünü, dilini, tarihini nasıl etkilediği ya da şekillendirdiği ortaya konulmuştur. Dinin bütün yaşam alanlarına olan etkisine ilişkin DKAB öğretim programının temel felsefesi ve genel amaçlarında; öğrencilerin din ile şekillenen kök değerlere sahip olmaları, vatanseverlik dâhil bu değerleri anlamaları, benimsemeleri ve bunlara uygun hareket etmelerinin hedeflendiği belirtilmiştir. Bunun yanında İslam dininin temel kaynaklarının bilinmesi, Türk milli kültür unsurları (dil, edebiyat, sanat, gelenek, görenek, hukuk, dünya görüşü, tarih) üzerindeki etkisinin anlaşılması ve bu noktada milli şuurun kazandırılması açısından DKAB Öğretim programının din bilimsel yaklaşımında İslam dininin Kuran ve Sünnet merkezli bir anlayışla öğretiminin yapılmasının hedeflendiği ifade edilmiştir. Ortaöğretim DKAB öğretim programında, 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun amaç ve ilkelerine uygun olarak öğrencilerin;

- Millî, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimsemeleri,
- İslam dininin; temel kaynaklarını tanınması,
- İslam dininin kültür, dil, sanat, örf ve âdetler üzerindeki etkisini fark etmesi,
- Türk-İslam kültürünün oluşmasına etki eden bazı önemli şahsiyetleri tanınması,
- İslam dininin; insanlar, toplumlar ve milletlerarası ilişkilerde önemli bir unsur olduğunu fark etmesi gibi milli kültür unsurlarına işaret eden bazı amaçlar ön planda tutulmuştur.⁵¹

Millî kültür unsurlarından birisi olarak kabul edilen ve Türk toplumunun kültürünün oluşması ve şekillenmesinde önemli rol oynayan İslam dininin her yönüyle tanıtılması, hayatın tüm alanlarına olan etkisinin fark ettirilmesi noktasında öğretim programında birtakım kazanımlara yer verilmiştir. Programda "Sınıf Düzeylerine Göre Ünite, Konu, Kazanım ve Açıklamaları" ana başlığı altında 9. sınıflara ilişkin ünite, kazanım ve açıklamalarda "İnsanın doğası ile din arasında ilişki kurar." Ve "İslam'ın inanç esaslarının özelliklerini ayet ve hadisler ışığında analiz eder." kazanımlarına yer verilmiştir. Kazanımlara ilişkin yapılan açıklamalarda ise insan maddi ve manevi doğasına değinilerek tarih boyunca insanın inanma ihtiyacının nedenlerine dair Kur'an-ı Kerim'den ilgili ayetler ışığında ele alınması; din olgusunun

⁵¹ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12.Sınıflar), 8-9.

insan hayatının bütün alanlarındaki yeri ve öneminin örneklerle açıklanması gerektiği ifade edilmiştir.⁵²Öte yandan 10. sınıflara ilişkin ünite, kazanım ve açıklamalarda ise dinin bir toplumun düşünce, sanat, kültür, ekonomik, çevre gibi hayat alanları üzerindeki etkisinin fark ettirilmesi noktasında bazı kazanımlara yer verilmiştir. Programda geçen kazanımlar şu şekildedir: “İslam dininin kültür, sanat ve düşünce üzerindeki etkilerini analiz eder.”, “İslam dininin çevre sorunlarına yaklaşımını ve çözüm önerilerini değerlendirir.”, “İslam dini ve sosyal değişim arasında ilişki kurar.”, “İslam dininin ekonomik hayatla ilgili ilkelerini yorumlar.” ve “İslam dininin sosyal adaletle ilgili ilkelerini açıklar.” Bu kazanımlara ilişkin yapılan bazı açıklamalarda ise, dinin temel sabite ve değişkenlerinin olduğu, dinin birtakım hüküm ve yorumlarının zamanla değişebileceği, İslam dininin kültürel hayatın zenginleşmesine önemli katkıları olduğunun vurgulanması gerektiği belirtilmiştir.10. sınıflara ilişkin programda ön plana çıkan kazanımlardan birisi de “İslam düşüncesindeki yorum farklılıklarının sebeplerini tartışır.” kazanımıdır. Bu kazanıma ilişkin verilen açıklamada da yorum farklılıklarının ortaya çıkmasında birtakım sebeplerin olduğunun belirtilmesi, bunlar arasında; insan unsuru, sosyo-kültürel, siyasi, coğrafi ortam ve dinî metinlere olan yaklaşım ve onları yorumlama farklılıkları gibi sebeplere değinilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Devamında “Hz. Peygamber’e bağlılık ve itaati ayet ve hadislerden hareketle yorumlar.” kazanımına yer verilmiştir. Bu kazanımla ilgili yapılan açıklamada ise, İslam’ın anlaşılmasında sünnetin ne derece önemli olduğuna, Türk kültüründe Hz. Peygamber (as) ve Ehl-i Beyt sevgisinin nasıl olduğunun ön plana çıkarılması gerektiği belirtilmiştir.⁵³

Bir topluma ait kültürel değerlerin sonraki kuşaklara aktarılmasında sistemli, düzenli eğitim olarak da anlaşılan formal eğitimin önemli bir yeri vardır. Ancak formal eğitimdeki düzenli, sistemli olmasa da informal eğitimin de bu noktada önemli bir yeri olduğunu unutmamak gerekir. İnfomal eğitim formal eğitimin gerçekleştirilmediği alanlarda gerçekleşen bir eğitimdir. İnfomal eğitim, birtakım sosyal ve kültürel kurumlarda gerçekleştirilmektedir. İnfomal eğitimin gerçekleştiği kurumlardan birisi de ailedir. Eğitimdeki rolüyle düşünüldüğünde aile, belli bir yaş veya zaman sınırlaması uygulamayan bir temel eğitim merkezi olarak da anlaşılabilir. Aile, kültürün önemli taşıyıcı kurumlarından birisidir. Nitekim toplumsal konumu ve tarihsel bağlamdaki yeri göz önüne alındığında kültürün aile yoluyla aktarılmasının ne denli önemli ve ciddi bir konu olduğu ortaya çıkmaktadır. Topluma ait milli ve manevi değerleri genç kuşaklardan daha iyi bilip, tanıyan yetişkin kuşaklar, önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle aile çatısı altında yer alan yetişme çağındaki bireylerin topluma ait kültürü öğrenme noktasında yetişkinlerin rehberliğine ihtiyaçları bulunmaktadır.⁵⁴ Kısacası aile toplumun temel eğitim merkezlerinden birisidir. Topluma ait bireylere; dil ve iletişim kurma becerisinin, sosyo-kültürel ve dini değerlerin, sosyal kimlik veya kişiliklerin kazandırılması ailede gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla toplumsal yapının sağlam bir zemine oturması ve sürekliliğini devam ettirmesi, ailenin sağlam bir temel üzerinde yetişmesine bağlıdır. Nitekim İslam dininin aile kurumuna verdiği değer fark ettirilmesi hususunda 10. Sınıfla ilgili “İslam dininin aile kurumuna verdiği önemi fark eder.” kazanımına yer verilmiştir.⁵⁵ Sosyal, kültürel kurumlardan birisi olarak kabul edilen ve milli kültürün önemli taşıyıcı unsuru olarak görülen ailenin dindeki önemli konumuna böyle bir kazanımda dikkat çekilmesi, din eğitiminin kültürel temellerinin vurgulanması açısından önemli bulunmuştur.

İslam dini, Müslüman toplumların bilim, düşünce ve felsefi anlayışlarının oluşumu ve şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim öğretim programında bu hususa ilişkin bazı kazanımlara yer verilmiştir. Mesela 10. sınıflara ilişkin verilen bir kazanımda “İslam’da bilginin kaynaklarını açıklar.” denilmiştir. Kazanıma ilişkin yapılan açıklamada da İslam bilgi kaynaklarından olan selim akıl, doğru haber ve salim duyu organlarına değinilmesi, bunun yanında felsefe ve bilim dünyasının bilgi kaynakları hususundaki değerlendirmelerin İslam kelamının epistemolojik yaklaşımlarına göre ele alınması, rüya,

⁵² MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 16.

⁵³ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 22-26.

⁵⁴ İsmail Doğan, Eğitim Sosyolojisi (Ankara: Nobel Yayınları, 2012), 391-392; Mustafa Köylü, Cemil Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi (Ankara: Nobel Yayınları, 2017), 116.

⁵⁵ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 22.

keşif ve ilhamın İslam âlimlerince bilgi kaynağı olarak kabul edilmediğine vurgu yapılması gerektiği belirtilmiştir. Öte yandan güncel bilgi kaynaklarına (dijital kayıtlar gibi) da değinilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁶ Ayrıca 12. sınıflara dair dinin bilimle ilişkisi, İslam dininin bilim ve düşünce dünyasına olan katkılarının fark ettirilmesi noktasında bazı kazanımlara yer verilmiştir. Bu kazanımlar şöyledir: “*Din-bilim ilişkisini tartışır.*”, “*İslam medeniyetinde bilim ve düşüncenin gelişim sürecini değerlendirir.*” ve “*Müslümanların bilim alanında yaptığı özgün çalışmaları sınıflandırır.*” Bu kazanımlarla ilgili yapılan açıklamalarda da İslam’ın ilme verdiği değerın ayet ve hadisler bağlamında ele alınması, dünden bugüne Müslümanların dini, sosyal bilimler ve doğa bilimleri alanında yaptıkları özgün çalışmalar ve bu çalışmaların diğer ilmi gelişmeler üzerindeki etkisine değinilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁷

7.2. Dil

İnsanların sembolik dünyasında anlam bulan dil, insanın duygu, düşünce ve hayal dünyasındaki şeyleri ifade etmeye ya da somutlaştırmaya çalıştığı bir iletişim aracıdır. Doğa ürünü olmayan ve doğuştan gelmeyen, daha çok insanların eylemlerinin bir sonucu olarak ve önemlisi zorunlu bir ihtiyaçtan ortaya doğan dil, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Kültürel bir unsur olarak dil nesilden nesle aktarılırken çeşitli sosyal kurumlar etkilidir.⁵⁸ Bir toplumun yaşam biçimini ifade eden kültür olgusu için dil önemli bir unsurdur. Bir toplumun önemli sosyal, kültürel müesseselerinden birisi olarak kabul edilen dil, bir toplumun düşünce dünyasının aynası ve kalıbı gibidir. Bir toplum kendi düşüncesini, felsefesini dil aracılığıyla yansıtır. Öte yandan bir toplum, kendi fertleriyle olan derin ilişkisini sosyal akraba bağı olarak da anlaşılan dil aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle dil, nesiller arasındaki kültürel bağın bir aracı olarak da anlaşılabilir. Dil adeta milli hafıza, hatıra duygu ve düşünceler başta olmak üzere bir topluma ait maddi ve manevi bütün değerlerin muhafaza edildiği bir hazine misalidir. Dil, bir milletin hayatının geçmiş ve geleceğine atılan bir merdiven gibidir.⁵⁹ Nermi Uygur, dilin; kültürün varlık bulmasında önemli bir rol oynadığını, kültürün yapısında adeta bir çimento, kültürün bütün boyutlarını aydınlatan bir güneş,⁶⁰ farklı kültürlerin birbirleriyle iletişime geçtikleri bir pencere gibi olduğunu⁶¹ ifade etmiştir. Kısacası bir toplumun yaşam tarzı ya da kalıbı olarak anlaşılabilen kültürün sonraki kuşaklara aktarılmasında dile büyük bir ihtiyaç duyulabilmektedir. Dolayısıyla kültür için her yönüyle dil önemli bir unsurdur. Dilin varlık göstermesi de kültüre bağlıdır. Esasen dil ve kültürün birbirlerini bütünleyen, besleyen, birbirlerine muhtaç iki olgu olduğunu söylemek mümkündür.⁶²

Dil, kültürün temel ve en önemli taşıyıcı unsurlarından birisidir. Wilhelm Dilthey’e göre geçmişten bugüne toplumların yaşam kalıpları ya da o topluma ait nesnelleşmeler dil aracılığıyla aktarılmaktadır. Dilthey, kültür bilimleri için en önemli malzemelerin dil ürünleri olduğunu ifade etmektedir.⁶³ Dilthey’den başka Edward Sapir, Claude Lévi-Strauss ve Johann Gottfried Herder gibi düşünürler de kültür ve dil arasındaki derin ilişki üzerinde durmuştur.⁶⁴

Dilin; algılama, duyma, bilme ve düşünmeyi sağlama ve insan eylemleri üzerinde bir etki oluşturma gibi işlevleri vardır. İnsanı bir bilince ulaştıran ve onun bütün hayat alanlarına anlamlar katan bir araç olan dil, aynı zamanda iletişim-bildirişim açısından insanlar arasında her yönüyle bir bağ ulaştırmaktadır. Bu bağ sayesinde dil, maddi ve manevi kültürel değerlerin tasarlanması, meydana gelmesinde etkili bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.⁶⁵ İnsanlar dil ortamı sayesinde kendisi ve evren hakkındaki deneyim ve düşüncelerini dışa vurarak bunları nesnelleştirebilmektedir. Ayrıca dil, kullanıldığı zamanın bütün renklerini geleceğe taşıma görevini üstlenmektedir.⁶⁶ İnsanın evrenle ilişkisi dil sayesinde

⁵⁶ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12.Sınıflar)*, 15.

⁵⁷ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12.Sınıflar)*, 30.

⁵⁸ Ruhattin Yazıcıoğlu, “Dil-Kültür İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi* 11 (2002), 43; Uygur, *kültür kuramı*, 1-4.

⁵⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, *Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Milli Kültür 1984-1920*, 27-28.

⁶⁰ Uygur, *kültür kuramı*, 21.

⁶¹ Uygur, *kültür kuramı*, 68.

⁶² Türk Dil Kurumu Sözlükleri (TDK), “Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine” (erişim 18 Kasım 2023).

⁶³ Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, 92.

⁶⁴ Cuhe, *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, 60.

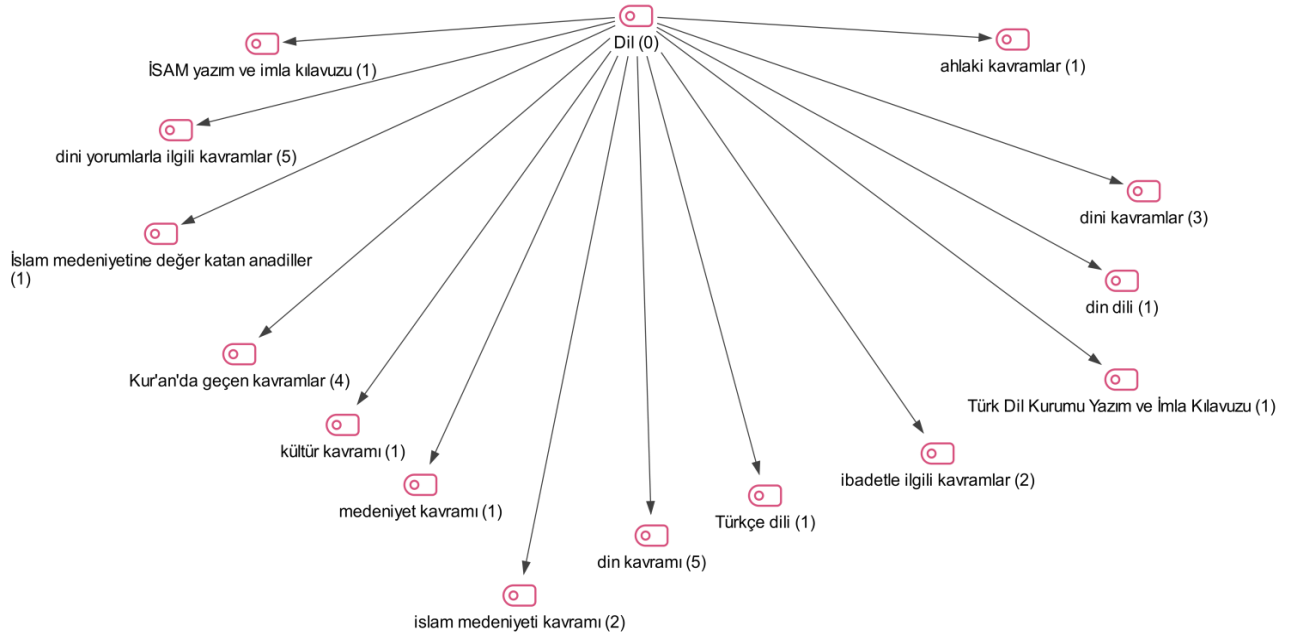
⁶⁵ Uygur, *kültür kuramı*, 15-18.

⁶⁶ Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, 42-43.

gerçekleşmektedir. Bu ilişki neticesinde ortaya çıkıp biriken ortak bilginin sonraki kuşaklara aktarılmasında yine dil önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁷ Toplumsallaşan bir semboller sistemi olarak da anlaşılan dil, bilinçli eylemlere bağlı olarak meydana gelmektedir. Bir milletin dil yapısını yaşadıkları ortak coğrafya, inanç, ihtiyaç ve kültürel ortak noktalar belirlemektedir. İnsanların içerisinde buldukları yaşam durumları, onların günlük yaşamda kullandıkları dili etkilerken inanç dünyalarıyla ilgili ilahi emir, ibadet, ritüel ve semboller de zamanla onların söylemlerini dinleştirmekte ve böylece dinî bir literatürün oluşmasını sağlayabilmektedir. Zamanla oluşan bu dini söylem ya da din dili, ilkin taklide dayalı olsa da zamanla insanın düşünce dünyasında karşılık bularak onların hayatlarına şekil ve yön veren bir güce kavuşabilmektedir.⁶⁸

Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının milli kültür unsurlarıyla uyumluluk durumuna ilişkin belirlenen “Dil” teması altında; Kuran’da geçen kavramlar, Türk Dil Kurumu Yazım ve İmla Kılavuzu, Türkçe dili, ahlaki kavramlar, din dili, din kavramı, dini kavramlar, dini yorumlarla ilgili kavramlar, ibadetle ilgili kavramlar, İslam medeniyeti kavramı, kültür kavramı, medeniyet kavramı, İSAM yazım ve imla kılavuzu, İslam medeniyetine değer katan adadiller olmak üzere toplamda 15 kod oluşturulmuş olup tema ve kodların birbirleriyle olan ilişkileri aşağıda Şekil 3’te sunulmuştur.

Şekil 3: Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında Milli Kültür Unsurlarından Birisi Olan Dil Unsurunun Yer Alma Durumuna İlişkin Örüntü

Buna göre kültürün temel unsurlarından biri olarak kabul edilen dil teması altında toplumun inanç veya dininden kaynaklanan din dilinin öğrencilere fark ettirilmesi, kazandırılması hususunda programın temel felsefesi ve genel amaçlarında, dinî ve ahlaki kavramların tanınması ve bunlar arasında ilişkilerin fark ettirilmesi hedefine yer verilmiştir. Öte yandan programın uygulanması ve kitap yazımına ilişkin ilke ve açıklamalar bölümünde ise programda yer alacak din eğitimi alanına özgü kavram, kelime ve tamlamaların telaffuzunda *TDK Yazım ve İmla Kılavuzu* ve TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yazım ve imlası tercih edilebileceği belirtilmiştir. Bunun yanında öğretim programının yapısı bölümünde belirtilen anahtar kavramlara ilişkin; din öğretiminin kendine özgü bir kavramsal çerçevesinin olduğu, din öğretiminde anlamlı ve kalıcı bir öğrenmenin gerçekleşebilmesi için bu gibi kavramların din dilinin özellikleri ve kullanım şekillerinin öğrencilere kazandırılması gerektiği ifade edilmiş ve her bir ünite için

⁶⁷ Yazıcıoğlu, “Dil-Kültür İlişkisi”, 25; Mustafa Özkan, *İnsan, İletişim ve Dil* (İstanbul: Akademik Yayınları, 2009), 14-15.

⁶⁸ Ali Yıldırım, “Din Dili Dinî Dil Ayrımı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2016), 323-324.

anahtar kavramların belirtildiğine yer verilmiştir.⁶⁹ Ortaöğretim DKAB öğretim programında sınıf düzeylerine göre verilen ünite, konu ve kazanımlarda 9. sınıflarla ilgili “*Kaynağı ve unsurları bakımından din tanımlarını karşılaştır.*”, “*İbadet yükümlülüğü ile ilgili bazı kavramları sınıflandır.*” ve “*İslam medeniyeti kavramını izah eder.*” kazanımlarına yer verilmiştir. Bu kazanımlara dair yapılan açıklamalarda da Kur’an-ı Kerim’de din kavramı ile ilgili farklı anlamların ele alınması, İslam âlimlerince yapılan tanımlara örnekler verilmesi, ayrıca felsefe, sosyoloji, antropoloji, dinler tarihi gibi çeşitli disiplinlere göre yapılan din tanımlarına da birer örnek verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öte yandan ibadet kavramıyla ilgili mükellef ve ef’al-i mükellefîne (farz, vacip, sünnet, mendup, mübah, haram ve mekruh) yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanında İslam medeniyeti, kültür ve medeniyet kavramlarının öğrencinin seviyesine uygun olarak ayrıntıya girilmeden ana hatlarıyla ele alınması bunlarla ilgili öğrencilerde bir bakış açısı kazandırılması gerektiği belirtilmiş ve özellikle İslam medeniyetine değer katan ana dillerden birisinin de Türkçe olduğunun vurgulanması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁰ Bunun yanında din ve dini yorumlarla ilgili bazı kavramların kazandırılması, bu kavramların tanınan İslam’ı doğru anlamadaki önemini fark ettirilmesi hususunda 10. sınıflarla ilgili; *Dinî yorumlarla ilgili bazı kavramları değerlendir.*”, “*Kur’an’ı Kerim’de geçen bazı kavramları yorumlar.*” ve “*Kur’an’ı Kerim’de geçen kavramları tanınan İslam’ı doğru anlamadaki önemini fark eder.*” kazanımlarına yer verilmiştir. Bu kazanımlarla ilgili verilen açıklamalarda ise; fıkıh, itikad, fırka mezhep gibi kavramların öğrencilerin seviyelerine ve kültürel yapılarına uygun olarak ele alınması, cihat kavramının anlam genişliği göz önünde alınarak bu kavramın sadece savaşla sınırlandırılmaması, bunun tüm boyutlarıyla ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Öte yandan cihat kapsamında mücahede, ceht, tebliğ, davet, şehadet, irşat, kıtal/mukatele, emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker gibi kavramlara da değinilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷¹ Din dilin kazandırılması noktasında 12. Sınıflara ilişkin yer verilen önemli kazanımlardan birisi de “*Alevilik-Bektaşilikteki temel kavram ve erkânları tanı.*” kazanımıdır. Kazanıma ilişkin yapılan açıklamada ise Alevilik-Bektaşilik ile ilgili cem, cemevi, semah, razılık, kul hakkı, Muharrem ve Hızır orucu gibi bütün kavram ve konulara yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷² Alevi-Bektaşilikte önemli ritüellerden birisi olan Semah, 16 Kasım 2010 tarihinde UNESCO 5.COM 6.43 no’lu karar ile İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne alınmıştır. Kabul edilen dosyada Alevi-Bektaşilikteki “semah” ritüeline ilişkin; Semahların Alevi-Bektaşilik geleneğinin aktarımında en önemli aktif bir öge olduğu, özellikle ibadet şeklinde gerçekleştirilen “cem”lerde gerçekleştirilen on iki hizmetten biri olan “semah”ın “cem”in asli bir unsuru olduğu ifade edilmiştir.⁷³ Bu açıdan önemli kültürel miras örneklerinden birisi olarak tasdik edilen böyle önemli bir kavramın içinde geçtiği konuyla birlikte öğretim programında bir kazanım olarak yer bulması din eğitiminin kültürel temelini sağlamlaştırılması açısından önemli bulunmuştur.

7.3. Tarih

Milli kültür unsurlarından birisi de tarihtir. Tarih, bir toplumun ya da genel anlamda insanlığın zaman içinde yaşamış olduğu realiteler ve bunlar üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde ortaya konulmuş bilgiler bütünü şeklinde tanımlanabilir. Kültür bir toplumun düşünce ve yaşama biçimi olduğuna göre tarihle kültür bir noktada aynileşmektedir. Yani tarih, adeta kültür unsurlarını muhafaza eden bir depo veya hazîne gibidir.⁷⁴ Örneğin Türk tarihi denildiğinde sadece belirli bir coğrafyada yaşayan tek bir toplum ya da topluluğun tarihi değil, Türk ismi altında ya da Türk ırkına mensup ancak çeşitli adlar altında görünüp varlıklarını sürdüren ve dini, dili, töresi, gelenek ve görenekleriyle aynı olan “millî” kültürün taşıyıcısı konumunda Türk gruplarının çeşitli bölge ve coğrafyalarda ortaya koyduğu “tarih”lerin bütünü olarak anlaşılabilir.⁷⁵

⁶⁹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 8-12.

⁷⁰ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 16-19.

⁷¹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 24-27.

⁷² MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 32.

⁷³ Unesco, “Decisions” (erişim 1 Şubat 2024); Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü (Aregem), “Alevi-Bektaşî ritüeli semah insanlığın somut olmayan kültürel mirasının temsili listesine kaydedilmiştir.” (erişim 1 Şubat 2024).

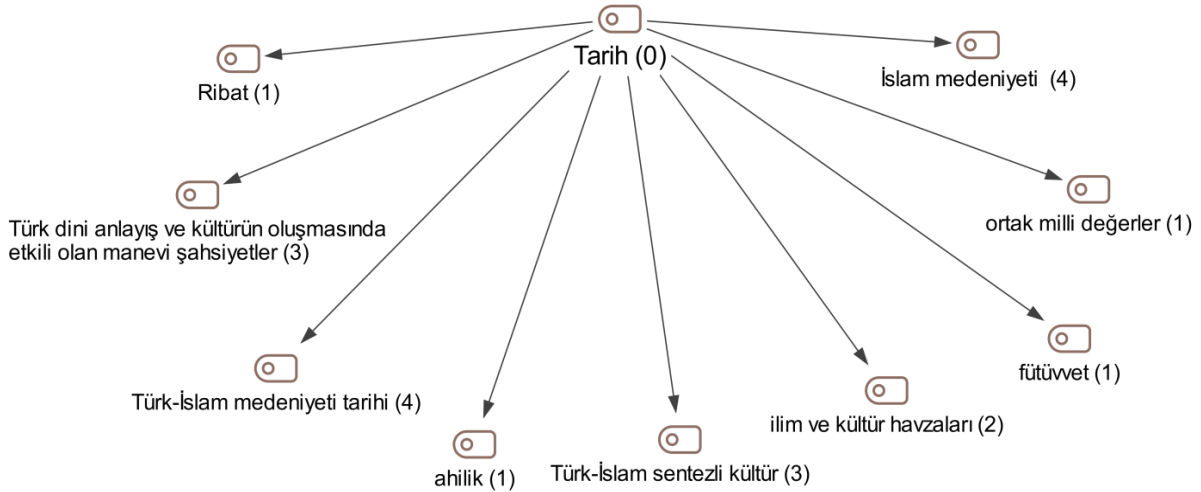
⁷⁴ Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, “Tarih ve Kültür”, *Erdem* 4/10 (1988), 32-33.

⁷⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1997), 41.

Bir toplumun kültür özgeçmişini aynı zamanda o toplumun tarihinin de önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Tarih, bir toplumu geçmişle bir bağ kurarak onu geleceğe taşımaktadır. Toplumun fertleri arasında kader birliğini ortaya çıkarmakta ve bu fertler tarih sayesinde geçmişleri hakkında bir bilgilenmeye sahip olabilmektedir. Tarih bir milletin geçmişini ortaya koyan bir ayna gibidir. Her toplumun tarihsel geçmişi, o toplumun hayatında önemli bir yer tutmaktadır.⁷⁶ Tarih sayesinde bir toplum geçmişini bilebilir. Geçmişini bilmeyen bir toplum geleceğine yön vermesi mümkün görünmemektedir. Yine tarih sayesinde bir toplum ortak bir hafızaya sahip olabilir. Bu bakımdan bir toplum, kendi fertlerine milli tarih bilincini kazandırması önemlidir. Milli bir kimlik ya da bilincin oluşması, bununla mümkün olabilir. Ayrıca bir millete ait maddi ve manevi değerler geçmişle bir bağ kurduğunda anlam bulur. Bu durum aynı zamanda kültürel yabancılaşmayı engelleyebilmektedir.

Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının milli kültür unsurlarıyla uyumluluk durumuna ilişkin belirlenen “Tarih” teması altında ise; Ribat, Türk dini anlayış ve kültürün oluşmasında etkili olan manevi şahsiyetler, Türk-İslam medeniyeti tarihi, Türk-İslam sentezli kültür, ahilik, fütüvvet, ilim ve kültür havzaları, ortak milli değerler, İslam medeniyeti olmak üzere toplamda 9 kod oluşturulmuş olup tema ve kodların birbirleriyle olan ilişkileri aşağıda Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 4: Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında Milli Kültür Unsurlarından Birisi Olan Tarih Unsurunun Yer Alma Durumuna İlişkin Örüntü

Buna göre programın temel felsefesi ve genel amaçları bölümünde öğretim programının hedeflerinden birisinin de öğrencileri Türk-İslam sentezli kültürün oluşmasında büyük rol oynayan bazı önemli şahsiyetlerin tanıtılmasının hedeflendiği belirtilmiştir.⁷⁷ Zira DKAB ortaöğretim öğretim programında 9. sınıflarla ilgili ünite, kazanım ve açıklamalar bölümünde “İslam medeniyeti kavramını izah eder.” ve “İslam medeniyetinin, dünyanın farklı bölgelerindeki etkilerini fark eder.” kazanımlarına yer verilmiştir. Bu kazanımlara ilişkin yapılan açıklamalarda ise; öğrencinin seviyesi dikkate alınarak kültür, medeniyet, İslam medeniyeti gibi kavramlar hakkında bilgi verilmesi, bunların öğrencilere kavratılması ve İslam medeniyetinin oluşmasında önemli bir yeri olan Türkçe diline de değinilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca İslam medeniyetinin hayat bulduğu ilim ve kültür havzaları hakkında bilgi verilmesi, özellikle Anadolu ve Balkanlarda İslam dininin yayılmasında etkili olan ve Türk kimlikleriyle ön plana çıkan manevi şahsiyetlerin rolüne dikkat çekilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan Türkiye ile tarihi, kültürel ve manevi bir bağı olan coğrafyalarla bu gibi bağları öğrencilerde daha da güçlendirecek birtakım etkinliklere de yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁸ 12. Sınıflarla ilgili ünite, kazanım ve açıklamalarda ise, “Türklerin Müslüman olma sürecini açıklar.” ve “Dinî anlayış ve kültürümüzün oluşmasında

⁷⁶ İenstitü, “Milli kültür öğeleri nelerdir” (erişim 29 Kasım 2023).

⁷⁷ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 9.

⁷⁸ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 19.

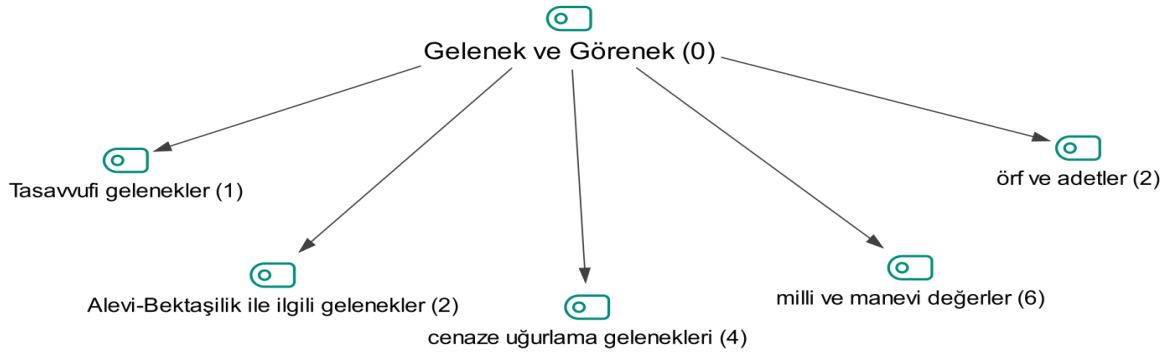
etkili olan bazı şahsiyetleri tanır.” kazanımlarına yer verilmiştir. Bu kazanımlarla ilgili yapılan açıklamalarda ise Horasan, Anadolu ve Balkanlar’da İslamiyet dininin yayılmasında etkili olan fütüvvet, ribat, ve ahilik gibi teşkilatların rolüne değinilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Türk dini anlayış ve kültürün oluşmasında etkili olan bazı önemli manevi şahsiyetler hakkında bilgi verilmesi ve bunların ortak değerler olduğunun vurgulanması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁹

7.4. Gelenek ve Görenek

Milli kültür unsurlarından birisi olarak kabul edilen gelenek ve görenek, çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan iki kavramdır. Bu iki ifade genellikle kuşaktan kuşağa aktarılan beşerî uygulamalar, ortak davranış şekilleri, inançlar, normlar, adetler, ritüeller, kültür ve sanatla ilgili geliştirilen biçim ve tarzları ifade etmek için kullanılmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse gelenek ve görenek, bir milletin geçmişten devraldığı ve bugün de canlılığını korumaya çalıştığı inanç ve davranışların tümünü ifade etmektedir. Gelenek ve görenekler, milli kültürü besleyen temel bileşenlerdir.⁸⁰

Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının milli kültür unsurlarıyla uyumluluk durumuna ilişkin belirlenen “Gelenek ve Görenek” teması altında da; Alevi-Bektaşilik ile ilgili gelenekler, Tasavvufi gelenekler, cenaze uğurlama gelenekleri, milli ve manevi değerler, örf ve adetler olmak üzere toplamda 5 kod belirlenmiştir. Tema-kodların birbirleriyle olan ilişkisi aşağıda Şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 5: Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında Milli Kültür Unsurlarından Birisi Olan Gelenek Ve Görenek Unsurunun Yer Alma Durumuna İlişkin Örüntü

Buna göre DKAB öğretim programında 9. sınıflarla ilgili ünite, kazanım ve açıklamalarda milli kültür unsurlarından birisi olarak kabul edilen gelenek ve göreneklere ilişkin “Değerlerin oluşumuna etki eden unsurları analiz eder.” ve “Gençlerin kişilik gelişiminde dinî ve ahlaki değerler ile örf ve âdetlerin yerini tartışır.” kazanımlarına yer verilmiştir. Bu kazanımlara ilişkin yapılan ilişkin yapılan açıklamalarda değer kavramının ne olduğu, değerlerin meydana gelişinde din, örf, âdet ve geleneklerin etkisine değinilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca gençlerin kişilik gelişimlerinde değerlerin nasıl bir etkiye sahip olduğu ile ilgili günlük hayattan birtakım örnekler üzerinden bunun açıklanması istenmiştir.⁸¹ Öte yandan 11. sınıflarla ilgili ünite, kazanım ve açıklamalarda “Cenaze uğurlama ile ilgili dinî uygulamaları örneklerle açıklar.” kazanımına yer verilmiştir. Bu kazanıma ilişkin verilen bir açıklamada ise, kültürümüzde yer bulan cenaze törenleriyle ilgili gelenek ve göreneklerin tanıtılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Alevi-Bektaşilikteki “Hakk’a Uğurlama Erkânı” gibi cenaze uğurlama geleneklerine de değinilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸² 12. sınıflarla ilgili ünite, kazanım ve açıklamalarda ise, “Kültürümüzde etkin olan bazı tasavvufi yorumları tanır.” ve “Alevilik-Bektaşilikteki temel kavram ve erkânları tanır.” kazanımlarına yer verilmiştir. Kazanımlara ilişkin verilen açıklamalarda ise Mevlevilik, Yesevilik, Rifailik, Nakşibendîlik, Kadirilik ve Alevilik-Bektaşilik gibi tasavvufi yorum ve geleneklerle ilgili bilgi ve konulara yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸³

⁷⁹ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 31.

⁸⁰ İenstitü, “Milli kültür öğeleri nelerdir” (erişim 2 Aralık 2023); Tübitak, “gelenek ve görenek” (erişim 2 Aralık 2023).

⁸¹ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 18.

⁸² MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 25.

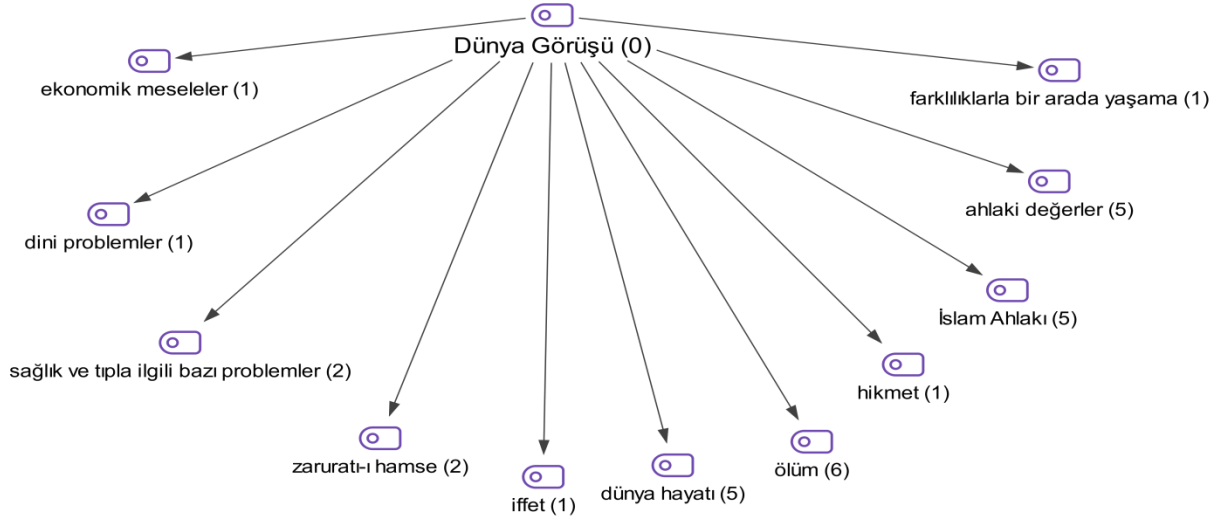
⁸³ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 33.

7.5. Dünya Görüşü

Milli kültür unsurlarından birisi de dünya görüşüdür. Dünya görüşü, bir toplumun ya da milletin başka millet ya da toplumlardan farklılık gösteren yaşam tarzıdır. Bir toplumdaki fertler, ortak bir kültürü paylaşmaları hasebiyle tutum, düşünce, davranış itibarıyla ortak birtakım özellikler de paylaşmaktadır. Her toplum; temizlik, ahlak, namus, ölüm, eğlence vb. gibi olay ve durumlar karşısında geliştirdikleri değer ve değer yargıları farklılık göstermektedir. Toplumu oluşturan bireyler de geliştirilen bu değer yargılarına göre bir tutum ve davranış sergilemektedir.⁸⁴

Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının milli kültür unsurlarıyla uyumluluk durumuna ilişkin belirlenen “Dünya Görüşü” teması altında ise; ahlaki değerler, dini problemler, dünya hayatı, ekonomik meseleler, farklılıklarla bir arada yaşama, hikmet, iffet, sağlık ve tıpla ilgili bazı problemler, zarurât-ı hamse, ölüm, İslam ahlakı olmak üzere toplamda 11 kod belirlenmiş olup tema ve kodların birbirleriyle olan ilişkileri aşağıda Şekil 6’da sunulmuştur.

Şekil 6: Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında Milli Kültür Unsurlarından Birisi Olan Dünya Görüşü Unsurunun Yer Alma Durumuna İlişkin Örüntü

Programa bakıldığında din unsura göre şekillenen bir dünya görüşünün ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Programın vizyonunda; millî, manevi ve ahlaki değerlerle donanmış ve farklılıklarla bir arada yaşamayı öğrenmiş fertlerin yetiştirilmesinin hedeflendiği ifade edilmiştir. Programın hedeflerinde ise, öğrencilerin; millî ve manevi bütün değerleri benimsemelerinin hedeflendiği belirtilmiştir. Bunun yanında programın “Uygulanmasına/Kitap Yazımına İlişkin İlke ve Açıklamalar” bölümünde sevgi, saygı, kardeşlik ve dostluk bağlarını sağlamlaştıran; şehitlik, gazilik, vatan, millet gibi millî ve manevi bütünleşmeyi sağlayan değerlerin öğrencilerin zihinlerinde kalıcılığını sağlamaya ihtimam gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁵

“Sınıf Düzeylerine Göre Ünite, Konu, Kazanım ve Açıklamaları” Ana başlığı altında 9. sınıflarla ilgili bölümde; temel değerler, İslam ahlakı, ahlak ve terbiye, ahlak ve değerlere dair dini nasların işlendiği konu ve kazanımlara yer verilmiştir. Mesela “Temel değerleri ayet ve hadislerle ilişkilendirir.”, “İslam ahlakının konusu ve gayesini açıklar.”, “Ahlak ile terbiye arasındaki ilişki kurar.”, “İslam ahlakında yerilen bazı davranışları ayet ve hadislerle açıklar.” ve “Tutum ve davranışlarında ölçülü olmaya özen gösterir.” kazanımlarına yer verilmiştir. Bu kazanımlara dair yapılan açıklamalarda ise, İslam düşünce geleneğinin önemli kavram ve değerlerinden olan; hikmet, adalet, iffet ve şecaat gibi temel insani erdem ve değerlere yer verilmesi, düşünce, arzu, istek ve öfke gibi konularda ölçülü davranma, bedeni ve maddi zevklere

⁸⁴ Anadilim, “Kültür unsurları nelerdir?” (erişim 2 Aralık 2023).

⁸⁵ MEB, DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 8-10.

aşırı düşkünlükten kendini koruma, iffetli olma gibi konuların farklı boyutlarıyla ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanında yalan, iftira, teccüs, gıybet, haset, suizan, hile ve israf gibi negatif duygu ve yönelimlere değinilmesi, İslam ahlakında bunların yerildiğinin belirtilmesi ve bunların bireysel ve toplumsal zararlarına ilişkin birtakım etkinliklere yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu gibi konuların ayet ve hadislerle ilişkilendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁶

11. sınıflarla ilgili ünite, kazanım ve açıklamalarda da konuyla ilgili *“Hayatı anlamlandırmada ahiret inancının önemini fark eder.”*, *“Dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında ilişki kurar.”* ve *“Ahiret hayatının aşamalarını ayet ve hadislerle temellendirir.”* kazanımlarına yer verilmiştir. Bu kazanımlara dair yapılan açıklamalarda ise, Kur’an-ı Kerim’den dünyadaki yaşamın gayesinin ne olduğu ile ilgili örnekler verilmesi, ölüm ve ölümden sonraki ahiret hayatının aşamalarına değinilmesi gerektiği belirtilmiştir. Devamında *“Cenaze uğurlama ile ilgili dinî uygulamaları örneklerle açıklar.”* kazanımına yer verilmiştir. Bu kazanıma ilişkin verilen açıklamalarda da; kültürümüzde ölen kişinin vasiyet ve borçları, tekfin, teşyi, defin, cenaze namazı, taziye, Kur’an ve mevlit okuma, dua etmek ve ihsanda bulunmak gibi konuların üstünde durulması, cenaze namazında ve taziyede yer almanın dini ve insani bir sorumluluk olduğuna vurgu yapılması, kültürümüzdeki cenaze törenleriyle ilgili ile ilgili geleneklerin tanıtılması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁷12. sınıflara dair ünite, kazanım ve açıklamalarda ise milli kültür unsurlarından birisi olan *“dünya görüşü”* konusuyla ilgili *“Dinî meselelerin çözümünüyle ilgili temel ilke ve yöntemleri analiz eder.”*, *“İslam’ın ekonomik hayatla ilgili ahlaki ölçülerini yorumlar.”* ve *“Sağlık ve tıpla ilgili bazı meseleleri dinî ve ahlaki ölçüler çerçevesinde yorumlar.”* şeklinde bazı kazanımlara yer verilmiştir. Kazanımlara dair yapılan açıklamalarda ise, İslam’ın güncel meselelere dair ortaya koyduğu çözümlerin temel amacının; can, nesil, akıl, mal ve din emniyetini güvence altına almayı esas aldığı, bu çözüm önerilerinin insanın yaratılışı dahil olmak üzere Allah’ın koymuş olduğu yasalara aykırı olmaması, temel ahlaki değerleri ihlal etmemesi gerektiğinin vurgulanması istenmiştir. Öte yandan otopsi, ötenazi, organ nakli, kan bağıışı, haram maddelerle tedavi ve intihar gibi konuların ayrıntılara girmeden öğrencinin de seviyesi göz önünde bulundurularak ele alınması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁸

7.6. Sanat

Kültürel miras, Bir toplumun tarihinden devralarak gelecek nesillerine aktardığı ve bunların korunması noktasında bir bilincin geliştirildiği maddi ve manevi eserlerle ilgili bütün değerlere kültürel miras denilmiştir. Kapsam açısından geniş olan kültürel miras, somut kültürel miras ve somut olmayan kültürel miras şeklinde iki kısımda ele alınıp değerlendirilmektedir. Gelecek nesle aktarılması ve korunması gereken tarihi mimari yapı, mekan, anıt gibi elle tutulan, gözle görülen somut eserler daha çok somut kültürel mirasla ilgilidir. Öte yandan elle tutulmayan, gözle görülmeyen ancak bir toplumun varoluşunda önemli bir yer tutan değerler somut olmayan kültürel mirasla ilgilidir. Özellikle dil, inanç, gelenek, görenek, müzik, sözlü ve yazılı edebi örnekler, şarkı ve danslar somut olmayan kültürel miras örnekleridir.⁸⁹ Kültürel miras, bir ülkenin coğrafi sınırları içinde olsa da o ülkeye özgü bir değer olmaktan ziyade uluslararası bir değere sahiptir. Bu bakımdan kültürel mirasın korunması noktasında uluslararası bir anlayış oluşturulmuştur. Bununla ilgili UNESCO ve Dünya Mirası Sözleşmesi (1972), Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, Valetta (1992) gibi birçok hukuk normu geliştirilmiştir. Öte yandan bu Uluslararası sözleşmelere paralel olarak Türkiye’nin kültürel mirası korumaya dönük çıkardığı birtakım yasa, kanun ve hukuk normları da mevcuttur.⁹⁰

Türkiye tarafından ilk kez 1994 yılında UNESCO Dünya Miras Merkezi’ne iletilen ve 2000, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2023 yıllarında güncellenmiş kültürel miras listesinde toplamda 79 adet somut ve somut olmayan kültürel miras varlığı yer almaktadır. Buradaki temel amacın, bu gibi kültürel değerlerin dünyaya tanıtılması ve korunması için uluslararası

⁸⁶ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 18-24.

⁸⁷ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 25.

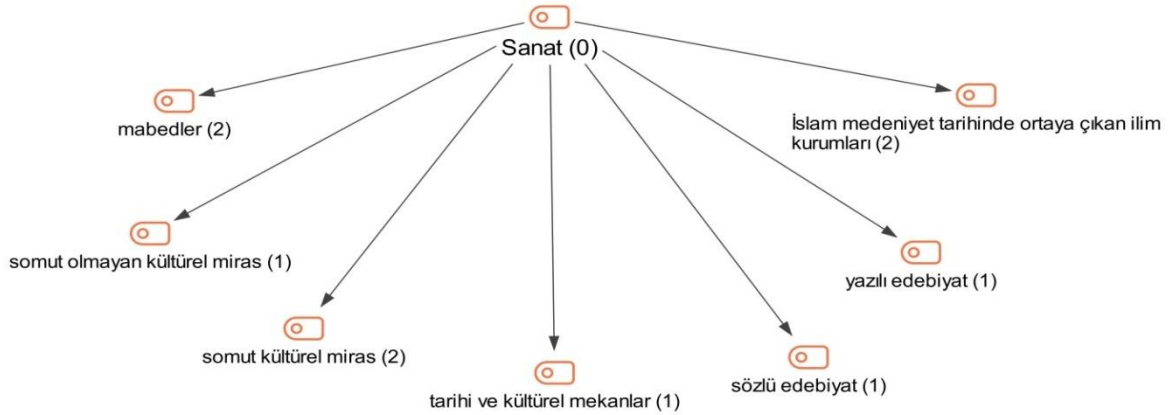
⁸⁸ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 34.

⁸⁹ Müşerref Can, *Kültürel Miras ve Müzecilik* (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009), 1.

⁹⁰ Yücel Batmaz-Gülhanım Biçici, *“Türkiye’de Somut Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırıkkale-Delice Örneği” UluslararasıYönetim Akademisi Dergisi* 4/1 (2021), 99-100.

kaynaklardan da faydalanma yoluna gidilerek bunların gelecek nesillere en iyi şekilde aktarımının sağlanmasıdır.⁹¹ 2018 Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programının milli kültür unsurlarıyla uyumluluk durumuna ilişkin belirlenen “Sanat” teması altında; mabedler, somut kültürel miras, somut olmayan kültürel miras, sözlü edebiyat, tarihi ve kültürel mekânlar, yazılı edebiyat, İslam medeniyeti tarihinde ortaya çıkan ilim kurumları olmak üzere toplamda 7 kod belirlenmiştir. Tema kod ilişkisi aşağıda Şekil 7’de sunulmuştur.

Şekil 7: Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında Milli Kültür Unsurlarından Birisi Olan Sanat Unsurunun Yer Alma Durumuna İlişkin Örüntü

Buna göre Ortaöğretim DKAB öğretim programında “Programın Uygulanmasına/Kitap Yazımına İlişkin İlke ve Açıklamalar” başlığı altında ünite ve konuların özellikleri dikkate alınarak hedeflenen kazanımların gerçekleştirilmesi noktasında öğrencilerin içinde bulunduğu uygun çevre şartları ve imkânları dikkate alınarak mabetlerin, tarihî ve kültürel mekânların yerinde tanıtılmasının sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Devamında aynı başlık altında öğrencilerin; özellikle somut ve somut olmayan kültürel mirasa saygılı davranmalarının teşvik edilmesinin sağlanması ve somut olmayan kültürel miras örneklerimizden olan sözlü ve yazılı edebiyatımızla ilgili öğrencilerin düzeyine uygun metinlerden de yararlanma yoluna gidilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁹² Bunun yanında “Sınıf Düzeylerine Göre Ünite, Konu, Kazanım Ve Açıklamaları” Ana başlığı altında 12. sınıflara dair ünite, kazanım ve açıklamalarda “İslam medeniyetinde öne çıkan eğitim ve bilim kurumlarını tanır.” kazanımına yer verilmiştir. Kazanıma dair yapılan açıklamada ise; cami, mescit, mektep, medrese, daru’l-kurra, daru’l-hadis, beytü’l-hikme, kütüphane, rasathane ve şifahane gibi somut kültürel mirasımızın tarihsel örneklerinden olan kurumlara yer verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁹³

8. Sonuç

Öğretim programları, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bir planıdır. Bu programlar, Milli Eğitim Temel Kanunu’nda belirtilen temel ilke ve hedefler dikkate alınarak hazırlanmaktadır. Ortaöğretim DKAB öğretim programında Türk eğitim sisteminin temel amacının, geçmişten gelen milli ve manevi değerleri ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri, tutum ve davranışları bireylere kazandırmak olduğu, bu yönüyle bu programla Türk toplumunun milli ve manevi kaynaklarından gelen değerlerin aktarılacağı vurgulanmıştır. Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programına bakıldığında, Türk toplumuna ait tarih, dünya görüşü, dil, din, sanat, gelenek ve görenek gibi milli kültür unsurlarına ilişkin anlam ve ifadelerle yer verildiğini görmek mümkündür. Mesela bu programın yetkinlik çerçevesinde belirlenen sekiz anahtar yetkinlik arasında; anadilde iletişim, Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, Kültürel farkındalık ve ifade gibi yetkinliklerin milli kültür unsurlarıyla ilgili olduğu söylenebilir. 2018

⁹¹ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (KVMGM), “Dünya Miras Geçici Listesi” (erişim 6 Aralık 2023).

⁹² MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 9-10.

⁹³ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 30.

Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı'nın; temel felsefesi ve genel Amaçları, vizyonu, uygulanmasına/kitap yazımına ilişkin ilke ve açıklamalar, sınıf düzeylerine göre ünite, konu, kazanım ve açıklamaları bölümlerinde değinilen konuların başında milli kültür unsurlarından birisi olan din unsuru gelmektedir. Din unsuru, milletin sanatını, gelenek göreneklerini, dünya görüşünü, dilini, tarihini etkileme, şekillendirme açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bir toplumun ya da kültürün anlaşılabilmesi, o toplum ya da kültürün üzerinde izler bırakan dini inancın anlaşılmasını gerektirir. Dinin bütün yaşam alanına olan etkisine ilişkin DKAB öğretim programının temel felsefesi ve genel amaçlarında; öğrencilerin din ile şekillenen kök değerlere sahip olmaları, vatanseverlik dâhil bu değerleri anlamaları, benimsemeleri ve bunlara uygun hareket etmelerinin hedeflendiği belirtilmektedir. Yine sınıflara ilişkin ünite, kazanım ve açıklamalarda, insanın doğası ile din arasında ilişkinin kurulması, iman ve İslam kavramları arasındaki ilişkinin fark ettirilmesi, İslam'ın inanç esaslarının özelliklerini ayet ve hadisler ışığında analiz edilmesine ilişkin kazanım ve açıklamalara yer verilmiştir. Öte yandan Dinin temel sabite ve değişkenleri, bazı dini hüküm ve yorumların zamanla değişebilirliği, İslam dininin kültürel hayatın zenginleşmesine önemli katkıları ve İslam medeniyetinde ön plana çıkan sanat dallarıyla ilgili kazanım ve açıklamalar ön plana çıkarılmıştır. DKAB Öğretim programında yer verilen milli kültür unsurlarından birisi ve aynı zamanda somut olmayan kültürel miras örneklerinden dil unsuruna ilişkin anlam ve ifadeler yer verilmiştir. Bir toplumun yaşam tarzını ifade eden kültür için dil önemli bir unsurdur. Ortaöğretim DKAB Öğretim programına bakıldığında dil teması altında toplumun inanç veya dininden kaynaklanan din dilinin öğrencilere fark ettirilmesi, kazandırılması hedefinin ön plana çıkarıldığını görmek mümkündür. Özellikle Din öğretiminin kendine özgü kavramsal çerçevesine, din dilinin özellikleri ve kullanım şekillerine ve her ünite için bir takım anahtar kavramlara yer verilmiştir. Programda vurgulanan bir diğer milli kültür unsuru tarihtir. Toplumlar, tarih sayesinde ortak milli bir hafızaya sahip olabilmekte ve milli kimlik ve bilince ulaşabilmektedir. Bunun için de toplumlar, ferlerine milli tarih bilincini kazandırabilmelidir. Ortaöğretim DKAB öğretim programında, İslam medeniyeti tarihine, bu medeniyetin hayat bulduğu ilim ve kültür havzalarına, dünya genelindeki etkilerine, bu medeniyete değer katan ana dillerden birisi olan Türkçenin değerine, Türk-İslam sentezli kültüre katkı sağlayan önemli kişi ve kurumların tanıtımına yer verilmiştir. Ortaöğretim DKAB öğretim programında değinilen milli kültür unsurlarından birisi de gelenek ve göreneklerdir. Programda; Türk toplumuna ait ortak davranış şekilleri, inançları, normları, adetleri, ritüelleri, kültür ve sanatla ilgili geliştirilen biçim ve tarzlarına ilişkin bir takım anlam ve ifadeler yer verilmiştir. Öte yandan gelenek ve göreneklerle ilgili milli ve manevi değerlere, bireylerin kişilik gelişiminde bu gibi değerlerin önemli rolüne vurgular yapılmıştır. Bunun yanında Müslüman toplumların gelenek ve göreneklerine dinin nasıl bir etkisi olduğu ile ilgili bilgi ve ifadeler de yer almıştır. Programda milli kültür unsurlarından birisi olan dünya görüşüne ilişkin bir takım anlam ve ifadeler de yer verildiği görülmektedir. Mesela programın birçok yerinde ahlaki değerler vurgulanarak öğrencilerin millî, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimsemesi, millî bütünleşmeyi sağlayan milli ve manevi değerlerin öğrencilerin zihninde kalıcı bir şekilde yer etmesine özen gösterilmesi gerektiği ön plana çıkarılmıştır. Bunun yanında ölüm, cenaze uğurlama, dünya ve ahiret hayatına ilişkin nasıl bir görüşe sahip olunması gerektiğine ilişkin bilgi ve konulara yer verilmiştir. Öte yandan İslam'ın ekonomik, sağlık ve tıpla ilgili koymuş olduğu bazı dinî ve ahlaki ölçülere ve günümüzde otopsi, ötenazi, organ nakli, kan bağıışı, haram maddeler, intihar gibi bazı güncel konulara ilişkin ahlaki ve dini çözümlere ilişkin bilgi ve konular da yer almaktadır. Bunun yanında programda, milli kültür unsurlarından olan ve aynı zamanda somut ve somut olmayan kültürel miras örneklerinden sanat ve gelenek, göreneklere ilişkin birtakım bilgi ve konulara da yer verilmiştir.

Kültürel mirasın farkında sahip olan, geçmişten gelen milli ve manevi değerler ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri tutum ve davranışlar sergileyen, hayat tarzını bu değerlere göre şekillendiren, üzerine düşen sosyal, kültürel sorumlulukları bilen ve bunları yerine getiren, ülkesinin iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunan, milli şuuru benimseyen bireylerin yetiştirilmesi noktasında din eğitiminin bütün boyutlarıyla ilgili şu önerilerde bulunmak mümkündür:

- Din eğitiminin bütün alanlarında kültürel değerlere yer verilip verilmediği ya da yer verildiyse bu gibi konuların etkililik durumları öğrencilerin perspektifinden araştırılıp tartışılabilir.

- DKAB dersinin dışında seçmeli din derslerinin içerikleri de milli kültür unsurları açısından araştırılıp değerlendirilebilir.
- Yaygın din eğitiminde de kültür ve unsurları konularına yer verilip verilmediği derinlemesine araştırılıp tartışılabilir.
- DKAB öğretmenlerinin milli şuura sahip olma, o toplumun milli ve manevi değerlerini benimseme hususunda nasıl bir rol modellik ortaya koydukları, farklı branş öğretmenleri ve öğrencilerin bakış açılarından hareketle araştırılıp tartışılabilir.
- Bir yerde sağlıklı bir eğitim yapmak için oranın sosyal ve kültürel özelliklerini iyi bilmek gerekir. Bunun için DKAB öğretmenleri, görev yaptıkları ya da yapacakları ortamların sosyal, kültürel, dini yapısını iyi bilmeleri, bilgilerini bu noktada güncellemeleri, buna göre bir davranış sergilemeleri son derece önemlidir.
- Güncellenen DKAB öğretim programları ve ders kitaplarının içerikleri, milli kültür unsurları açısından daha duyarlı hale getirilebilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Aktan, Coşkun Can. "Bir Sosyal Sabite Sermaye Olarak Kültür". *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi* 6/20 (2007), 1-11.
- Alver, Köksal- Doğan, Necmettin. *Kültür Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları, 2006.
- Anadilim. "Kültür unsurları nelerdir?" Erişim 2 Aralık 2023. <https://www.anadilim.org/kulturun-unsurlari-nelerdir.html>.
- Arslantürk, Zeki - Arslantürk, E. Hamit. *Uygulamalı Sosyal Araştırma*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Batmaz, Yücel - Biçici, Gülhanım. "Türkiye'de Somut Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırıkkale-Delice Örneği". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 4/1 (2021), 97-110.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Büyüköztürk, Şener-vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2013.
- Can, Müşerref. *Kültürel Miras ve Müzecilik*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.
- Cebeci, Suat. "Milli Kimlik Bağlamında Din – Kültür İlişkisi", *Akademik İncelemeler* 3/2 (2008), 1-11.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Cuche, Denys. *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*. çev. Turgut Arnas. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2013.
- Doğan, İsmail. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.
- Doğu, Semiha. *Sosyoloji 2*. Ankara: MEB Hayat boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, *Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Milli Kültür 1984-1920*. Ankara: DPT, 1984.

- Eliot, Thomas Stearns. *Kültür Üzerine Düşünceler*. çev. Sevim Kantarcıoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Ergun, Doğan. *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*. Ankara: Gerçek Yayınları, 1973.
- Gidens, Anthony. *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, çev. Günseli Altaylar. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Gökalp, Ziya. *Kültür ve Medeniyet*. haz. Eyüp Tosun. Konya: Gençlik Yayınları, 2018.
- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Yayınları, 1979.
- İienstitu. "Milli kültür öğeleri nelerdir". Erişim 29 Kasım 2023. <https://www.iienstitu.com/blog/milli-kultur-ogeleri-nelerdir>.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.
- Kılıç, Recep. *Din ve Kültür İlişkisi Üzerine*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.
- Kızıloluk, Hakkı. *Eğitimin Toplumsal Temelleri*. Ankara: Anı Yayınları, 2013.
- Kneller, George F. "Kültür Kişilik ve Eğitim". çev. Mahmut Tezcan. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 10/1 (1977), 257-279.
- Kongar, Emre. *Kültür Üzerine*. İstanbul: Remzi Yayınları, 2017.
- Korlaelçi, Mustafa. "Din Kültür İlişkisi". *Felsefe Dünyası* 8 (1993), 35-47.
- Köylü, Mustafa–Oruç, Cemil. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2017.
- KVMGM, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. "Dünya Miras Geçici Listesi". Erişim 6 Aralık 2023. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44395/dunya-miras-gecici-listesi.html>.
- Mannheim, Karl. *Kültür Sosyolojisi*. çev. Mustafa Yalçınkaya. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2017.
- MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları, 2018.
- Özkan, Mustafa. *İnsan, İletişim ve Dil*. İstanbul: Akademik Yayınları, 2009.
- Özlem, Doğan. *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2008.
- Scott, David- Morrison, Marlene. *Eğitim Araştırmasında Temel Fikirler ve Kavramlar*, çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.
- Sezen, Yümnü. *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/3 (2018), 595-601.
- Tanrıverdi, Hasan. "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu üniversitesi*
- Taylor, Edward Burnett. *Primitive Culture*. London: 1871.
- TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri. "Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine". Erişim 18 Kasım 2023. <http://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2012/11/14.pdf>.
- Tezcan, Mahmut. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2017.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Yayınları, 2015.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişimleri*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2016.
- Tübitak, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu. "gelenek ve görenek". Erişim 2 Aralık 2023. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gelenek_ve_gorenek.
- Unesco. "Decisions". Erişim 1 Şubat 2024. <https://ich.unesco.org/en/decisions/5.COM/6.43>.
- Uyguncan, Sanem Bengü. "Kültürleme Kavramı ve Televizyon". *Kurgu Dergisi* 21 (2005), 198-206.
- Uygur, Mermi. *kültür kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Ülken, Hilmi Ziya. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2013.

Williams, Raymond. *Kültür*. çev. Suavi Aydın. Ankara: İmge Yayınları, 1993.

Yazıcıoğlu, Ruhattin. "Dil-Kültür İlişkisi". *Ekev Akademi Dergisi* 11 (2002), 21-43.

Yıldırım, Ali. "Din Dili Dinî Dil Ayrımı". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2016), 323-346.

Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2016.

Yücel, Yaşar-Yediyıldız, Bahaeddin. "Tarih ve Kültür". *Erdem* 4/10 (1988), 31 – 38.